

HTD

HADİS TETKİKLERİ DERGİSİ

JOURNAL OF HADITH STUDIES مجلة بحوث الحديث

Cilt/Volume: VII Sayı/Number: 2 Yıl/Year: 2009

من رئيس التحرير/ Editörden/Editorial

İbrahim HATİBOĞLU, İhtisas Dergiciliğinin Uluslararası Boyutu...

مقالات/ Makaleler/Articles

Huriye MARTI, Tirmizî'nin Zevâidi ve Sihat Analizi:

-Kütüb-i Sitte Merkezli Bir Mukayese-/Tirmidhi's Zawâid and Analysis of its Reliability:
-al-Kutub al-Sittah Centred Comparison-

Hasan Muzaffar er-RIZZO, Dirâsa nakdiyya li-menheci İbn Hibbân fi kitâbihi *al-Majrûhîna min al-muhaddisîn al-du'afâ wa al-matrûkîn/İbn Hibbân'ın el-Mecrûhîn mine'l-muhaddisîni'd-du'afâ ve'l-metrûkîn* Adlı Kitabındaki Metodunun Eleştirel Analizi

Fatma KIZIL, Goldziher'den Schacht'a Oryantalist Literatürde Hadis ve Sünnet:
Bir Okulun Yaşayan Geleneği/*Hadîth and Sunnah in Orientalist Literature*
From Goldziher to Schacht: Living Tradition of a School

Yusuf SUİÇMEZ, Hadisin Güncelleştirilmesi ve Yorumun Hadisleşmesi/
Updating Traditions and Transformation of Comments into Traditions

Ali KUZUDİŞLİ, Rivâyetlerin Yapısal Analizine Giriş:
İbn Sayyâd ile İlgili Rivâyetler Üzerine Bir Yöntem Uygulaması/*Introduction to the Structural*
Analysis of Transmissions: Application of Method to the Transmissios on Ibn Sayyâd

İbrahim KUTLUAY, Zeyd b. Sâbit'e Yahudi Yazısını/Dilini Öğretme Talimatı Verilmesi İle İlgili
Rivâyetler Üzerine/*The Analysis of Hadîths Related to the Order of Prophet Muhammad*
to Zayd b. Sâbit to Learn Jewish Alphabet/Jewish Language, Syriac

ترجمة/ Tercüme/Translation

Carl BROCKELMANN, Almanya'da Oryantalistik Çalışmalar/
Die morgenländischen Studien in Deutschland (Çev. Bekir EZER)

Zeyd b. Sâbit'e Yahudi
Yazısını/Dilini Öğrenme Talimatı
Verilmesi İle İlgili Rivâyetler
Üzerine

İbrahim KUTLUAY*

"The analysis of hadâths related
to the order of Prophet Muham-
mad to Zayd b. Sâbit to learn Jew-
ish alphabet/Jewish language, Sy-
riac"

Abstract: As a president of the state in Madîna, The Prophet Muhammad sent some official letters to the leaders of the tribes in Arab Peninsula and the kings of the states in outside of the Peninsula for several reasons and received some letters written in different languages from them as well. These letters, sometimes, were written in different languages. In the sources of hadith and Islamic history books, there are some hadiths concerning The Prophet Muhammad did not want these letters to be written and to be read by disbelievers because of different diplomatic reasons. So he ordered Zayd b. Dhâbit to learn Jewish alphabet or Jewish language, Syriac, who had an ability to learn foreign languages and he was also a clever man. Nevertheless, in these hadîths, there are some problems such as which language or alphabet the Prophet encouraged Zayd to learn exactly, when and where Zayd learned it, how long Zayd was able to learn it and whom Zayd learned it from. Therefore this paper aims to shed light on these ambiguous points by analyzing the hadîths and to study the importance of foreign languages in international relations, education and science, and to find out which languages were used in Hejâz region and what sorts of solutions the Messenger of Allah offered to solve foreign languages in the first century of Hijra.

Citation: İbrahim KUTLUAY, "Zeyd b. Sâbit'e Yahudi Yazısını/Dilini Öğretme Talimatı Verilmesi İle İlgili Rivâyetler Üzerine" (in Turkish), *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*, VII/2, 2009, pp. 129-157.

Key Words: Zayd b. Thâbit, Syriac, Hebrew, Jewis Alphabet, Foreign Language.

Giriş

Hadis mecmualarında ve İslâm tarihine dair kaynaklarda, Hz. Peygamber'in bir devlet başkanı olarak Arab Yarımadasında yer alan kabilelerin reislerine ve yarımada dışında bulunan komşu devletlerin krallarına çeşitli amaçlarla resmi mektuplar gönderdiği ve onlardan mektuplar aldığı kaydedilmektedir. Söz konusu resmi yazışmaları yürütmeye ve diplomatik münasebetlerde yabancı dile ihtiyaç duyulduğu, bu sebeple Hz. Peygamber'in Zeyd b.

Yard. Doç. Dr. Şırnak Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı Öğretim Üyesi
i_kutluay@yahoo.com

Sâbit'e "yahudi yazısı" nı veya Süryanîce'yi öğrenmesi talimatı verdiği yolunda hadis kaynaklarında birtakım rivâyetler yer almaktadır. Ne var ki İbn Hacer'in rivâyetler arasındaki ihtilafı giderici kısa bir açıklaması hariç tutulacak olursa, görebildiğimiz kadarıyla şarihler, yahudi yazısı ve Süryanîce şeklinde farklı ifadeler ihtiva eden rivâyetlerdeki bu problem üzerinde meseleyi tam olarak aydınlatacak şekilde durmamışlardır. Daha önemlisi şarihlerin hemen hiçbiri, bu kadar kısa sürede yabancı dil öğrenmenin mümkün olup olmadığını sorgulamamış ve Zeyd'in daha önce Süryanîce'yi öğrenip öğrenmediği, öğrenmişse hangi seviye öğrendiği üzerinde durmamış, on beş/yedi günde öğrenilenin yahudi alfabesi olabileceği ihtimalini yeterince değerlendirmemiştir.

Diğer yandan sadece uluslararası ilişkilerde değil, bilim alanında, diğer kültürlerden ve yabancı dillerde yazılmış eserlerden tam manâsıyla ve doğrudan yararlanma noktasında, istifade edilecek dili ve ilgili dili kullanan milletin kültürünü iyi öğrenmenin lüzumu açıktır. Tarih boyunca olduğu gibi günümüzde de ciddi bir problem olan "yabancı dil meselesi", aynı şekilde asr-ı saadette bir problem olarak kendisini göstermiştir. Bu itibarla Resûl-i Ekrem, dile kabiliyetli olduğunu düşündüğü Zeyd b. Sâbit'e (ö. 45/665), gerek Medine içinde gerekse Medine civarında yaşamakta olan yahudilerin yazısını ve dilini öğrenmesi talimatını vermiştir.

Bu konudaki rivâyetlerden anlaşıldığına göre, daha önce yahudi dilini biraz öğrenmiş olmasının da etkisiyle, Zeyd, on yedi gün kadar kısa bir sürede Yahudi yazısını/ dilini, mektup yazabilecek ve bu dilde yazılmış mektupları okuyabilecek seviyede öğrenmiştir. Ancak bu husustaki rivâyetlerde, yukarıda da kısaca işaret ettiğimiz gibi, öğrenilmesi istenilenin yahudi yazısı mı yoksa yahudi dili Süryanîce veya İbrânîce mi olduğu, Zeyd'in sadece yahudi yazısını öğrenmekle mi iktifa ettiği, yazıyı tam olarak ne kadar sürede öğrendiği, bu sırada Zeyd'in kaç yaşında olduğu, Zeyd'in daha önce bu yazıyı ve dili bilip bilmediği, belli bir temelinin olup olmadığı, onu nerede ve kimlerden öğrendiği gibi hususlarda farklı bilgiler yer almaktadır.

Öte yandan Zeyd'in yahudi dilini öğrenmesinin onun kültürel ve dinî hayatına tesirin olduğu yönünde, G. D. Newby, Lecker vb. müsteşriklerin iddiaları bulunmaktadır. Bu rivâyetlerden hareketle İslâm hukukçuları, yabancı dil öğrenmenin ve devlet başkanı ve hâkimlerin tercüman kullanmalarının gerekliliğini savunmuşlar ve aralarında bunun hükmünü tartışmışlardır. Bu sebeple bu makalede öncelikle sözü edilen rivâyetler tahric ve tasnif edilecek, ardından rivâyetlerin sened ve metin değerlendirmeleri yapılacak, ayrıca rivâyetlerdeki problemler, müsteşriklerin iddiaları da göz önüne alınarak ilk dönem kaynaklarından hareketle ele alınıp incelenecektir.

1- Hicaz Bölgesinin Etnik Ve Dinî Yapısı

Hz. Peygamber döneminde Hicaz Bölgesinde¹ hangi etnik unsurların ve din mensuplarının yaşadığının tespit edilmesi, bölgede cari olan din ve kültürlerin yanında kullanılan dillerin belirlenmesinde bize önemli ölçüde yol gösterecektir. Hemen hatırlatalım ki Hicaz, Tihame, Yemen, Aruz ve Necid bölgelerinden meydana gelen² Arap Yarımadası içinde, bahsimizi Hicaz Bölgesiyle sınırlı tutacağız.

Hicaz Bölgesi, tarihin ilk dönemlerinden itibaren Hicaz, Şam ve Yemen'i birbirine bağlayan ana ticaret yolları üzerinde bulunduğu ve yarımadanın bu iki bölgesi arasında bir geçit noktası görevi yürüttüğü için gerek ulaşım gerekse ticari faaliyetler bakımından büyük bir önemi haizdi. Ensâb âlimlerinin verdikleri bilgilere göre Hicaz Bölgesine, Hz. Peygamber'e risalet görevi verilmeden önceki dönemlerde pek çok göç olmuş, bu göçler bölgede birbirinden farklı unsurların bir araya gelmesine sebebiyet vermiştir. Bununla birlikte muhtelif unsurların barındığı Hicaz'da hâkim unsur, ağır coğrafi şartlar ve göçebelik sebebiyle bölgeye dağılmış vaziyetteki Araplardır. Hicaz Bölgesinde yaşayan Arap kabileleri Hz. İsmail soyundan gelmekte, Yemen Araplarına Kahtaniler ve Hicaz Bölgesi Araplarına da Adnâniler adı verilmektedir.³

Bölgeye göç eden en eski kavim Amelikalılar olup yahudilerin Hicaz'a göçmeleri Amelikalılardan sonradır. Söz konusu göçü Hz. Mûsâ zamanına dayandıranlar⁴ olduğu gibi, Bâbil kralı Buhtunnasr'ın (m.ö. 605-562) Beytülmakdis'i yıkıp Kudüs halkının bir kısmını esir aldığıında bazı yahudi grupların Hicaz'ın çeşitli yerlerine yerleştiğini ifade edenler de bulunmaktadır. Bazı tarihçiler, Romalıların Şam'ı ele geçirmelerinden veya Filistin'i almalarından sonra daha yoğun bir şekilde Hicaz Bölgesine yahudi göçünün gerçekleştiğini kaydetmişlerdir. Arap Yarımadasına göç eden yahudiler ise başlıca Vâdi'l-kurâ, Hayber, Teymâ, Makna, Fedek, Tâif, Yesrib/Medine, Eyle'ye bağlı Cerba ve Ezruh köyleri ile özellikle Yemen, Bahreyn ve Umman Bölgesinde yayılmışlardır.⁵

¹ Hicaz Bölgesi, Arabistan Yarımadasında Kızıldeniz'in doğu sahili boyunca uzanan ve Haremeyn ile mikât yerlerini içine alan coğrafi bölge olup yarımadanın önemli ve müstakil bir bölgesi olarak tanınır. Geniş bilgi için bk. Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Hicaz", *DİA*, XVII, 432-437. Ayrıca bkz. Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Feyûmî, *Misbâhü'l-münîr*, (Beyrut, Mektebetü'l-İlmiyye, I-II) I, 99.

² Cevad Ali, *Târihu'l-Arab kable'l-İslâm*, I-IVII, (Bağdat, 1950-1960), I, 167.

³ Neşet Çağatay, *İslam Dönemine Dek Arap Tarihi*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989), s. 82.

⁴ Belâzürî, *Fütûhu'l-buldân*, (nşr. Rıdvan Muhammd Rıdvân) Kahire, 1932-1978, s. 19-20; Taberî, *Târihu'r-rusûl ve'l-mülûk*, (nşr. Muhammed Ebü'l-Fazl, I-XI, Kahire, 1960-70, I, 539.

⁵ Câhız, *Resâilü'l-Câhız*, thk. Adusselam Hârûn, I-IV, Mısır 1399/1979; s. 113; Belâzürî, *Fütûhu'l-buldân*, (thk. Adullah Enis et-Tabbâ' - Ömer Enis et-Tabba', Beyrut, 1407/1987, s. 15,

Bölgedeki hıristiyanların varlığı ise toplu göçlere değil, daha çok misyonerlik ve ticarî faaliyetlere dayanmaktadır. Bunlardan Gassâniler, bölgede Monofizit mezhebinin yayılmasına gayret etmişlerdir. Bölge halkının İran ve Yunan kültüründen haberdar olduğu, söz konusu ilişkinin, İran'la ticarî merkezlerden olan Hîre şehrinde, Bizans ile Suriye ve çevresinde meydana geldiği tahmin edilmektedir.

Bölge halkının dini yapısına gelince, İbn Kuteybe'nin kaydettiğine göre, çoğunluğu putperest olsa da, Arap kabilelerinden Rebîa, Gassân ve Kudaa'nın bazı kolları Hıristiyanlığı; Benî Kinâne, Benî Kâ'b ve Kinde kabileleri Yahudiliği ve Temîm kabilesinin bazı kolları Mecusîliği benimsemişlerdi.⁶ Necran Bölgesinde ise Hıristiyanlar yaşamaktaydı.⁷ Mekke'nin dinî yapısına baktığımızda burada müşrik Arapların egemen olduğunu görürüz. Bununla beraber Mekke'de Hanîf dinine mensup az sayıda hanîf/muvahhidin varlığı dikkatimizi çekmektedir. Bahsi geçen hanîfler⁸ konusunda tam bir görüş birliği olmamakla birlikte, bunların en meşhurları Zeyd. Amr b. Nüfeyl, Ubeydullah b. Caş, Ümeyye b. Ebî's-Salt, Osman b. Hüveyris'tir. Bunların dili Arapça idi. Varaka b. Nevfel'in ise hanîf mi hıristiyan mı olduğu, bi'setten sonra Müslümanlığı kabul edip etmediği ihtilafıdır.

Tarihçiler hanîflerin çoğunun okur-yazar olduklarını, mukaddes kitapları, sayfaları ve Zebur'u okuduklarını haber vermekte, İbrânîce ve Süryânîce gibi dilleri bildiklerini kaydetmektedir. Kaynaklar, bu kültürlü kimselerin İbrahim'in (a.s.) şeriatını takip ettiklerini, bazılarının onun "kelimeler"ini aramak için seyahate çıktıklarını ve yahudi ve hıristiyan din adamlarıyla görüştiklerini belirtmektedir.⁹

Diğer yandan Mekke'de o dönemde, ne İbrânî asıllı yahudilerin ne de yahudi hıristiyanların varlığı ile ilgili sarîh bir bilgi ve rivâyet bulunmaktadır.¹⁰ Bazı kaynaklara göre Mekke'de az da olsa yahudi varlığından bahsedilebilir de, bunlar etkin bir konumda değildiler.¹¹ Ancak Varaka b. Nevfel ve kız kardeşi Rukiye'nin İncil okuyup Hıristiyanlığın öğretilerini seçtikleri bilinmektedir. Ayrıca Mekke'de çoğunluğu Habeşistan, Yemen, Suriye ve Arap Yarımadasının diğer bölgelerinden gelmiş kölelerden oluşan, vaktiyle bir kısmı ehli-i kitab olan kimseler mevcutsa da bunlar, tabiatıyla zaman içinde yaşadıkları

25, 33; Cevad Ali, *Târihu'l-Arab kable'l-İslâm*, III, 171.

⁶ İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, (nşr. Servet Ukkâşe) Kahire, 1960, 1969, 1981, s. 266.

⁷ Hamidullah, Muhammed, *Vesâiku's-siyâsiyye*, (Beyrut, 1405- 1985) s. 180-181.

⁸ Geniş bilgi için bk. Kuzgun, Şaban, "Hanîf", *DİA*, XVI, 33-39.

⁹ Cevad Ali, *Târihu'l-Arab kable'l-İslâm*, VI, 457-458; 507-510.

¹⁰ Özcan Hıdır, *Yahudi Kültürü ve Hadisler*, (İstanbul: İnsan Yayınları, 2006), s. 194.

¹¹ Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı* (ter. Mehmet Yolcu I-III, İstanbul, 1995), s. 98-99.

toplumun şirk dinini benimsemişlerdir. Bununla beraber Mekke'nin dinî ve ticarî merkez oluşu sebebiyle buraya uğrayan hıristiyan rahiplerden söz edilmektedir. Yahudiler zaman zaman Mekke'ye panayırlara katılmak üzere gelirler ve bu esnada Kâbe'yi de ziyaret ederlerdi. Nitekim Ezrakî, onların Kâbe'ye saygılarından dolayı ayakkabılarını çıkardıklarından bahseder.¹²

2- Hicaz Bölgesinde Kullanılan Diller

Ârâmîler bölgenin değişik yerlerine yoğun olarak yayılmışlar, dilleri olan Âramîce, ticarî faaliyetleri sebebiyle Önyasya'da milattan önce II bin yılından beri kullanılan diplomatik dil Akadça'nın yerini almış, resmî Ârâmî lehçesi Helenestik devirde de (m.ö. 330-30) kullanılmaya devam etmiştir.

Yemen ve doğuda Hîre Krallığının toprakları Sâsânîlerin, Suriye ve Filistin de Bizans'ın hâkimiyeti altında olsa da Orta Arabistan birçok Arap kabilesinin kontrolü altında bulunuyordu ve bu bölgede devlet mevcut değildi; kabileler müstakil olarak yaşıyorlardı. Yerleşik bir hayat süren güney Arabistan'ın dili, Habeşçe ile akraba idi ve ayrı bir alfabe ile yazılıyordu. Kuzey Arabistan'ın dili ise daha sonra gelişerek klasik Arapça hâlini almıştı. Başta da belirttiğimiz gibi bölgede karşılıklı göçler olmuş, anavatanları Yemen olan Kehtânîler, Cürhüm ve Ya'rub diye ikiye ayrılmışlar, çeşitli zamanlarda ve değişik sebeplerle anavatanlarını terk ederek Arabistan'ın farklı yerlerine yerleşmişlerdir.

Diğer bir kabile ise Kehlânîler olup bu kabile dört kola ayrılmıştır. Bunlardan Ezd kuzeye, Sa'lebe b. Amr Hicaz tarafına, bir müddet sonra da Medine'ye göç etmiştir. Evs ve Hazrec bunun soyundandır. Hârise b. Amr (Huzaa) da Mekke'ye yerleşerek buradan Cürhümlüleri kovmuştur. İmrân b. Amr Suriye'ye, Lahm ve Cüzâm kabileleri Hîre'ye, Tay kabilesi Ecâ ve Selma dağlarına, Kinde kabilesi önce Bahreyn'e daha sonra da Hadramut'a ve nihayet Necid'e yerleşmiştir. Söz konusu kabilelerin dili Arapça'ydı.

Hız. İsmail Mekke'ye geldiğinde babası Hz. İbrahim gibi Ârâmîce, Keldânîce veya Arapça konuşuyordu.¹³ İslâmiyet'in ortaya çıktığı yıllarda Arap kabileleri bütün Arabistan'a yayılmışlardı. Tabiatıyla Mekkelilerin dili Arapça idi ve Hz. Peygamber de içinde doğup büyüdüğü toplumun dilini kullanıyordu. Her ne kadar Hz. Peygamber'in başta İbrânîce, Ârâmîce ve Arapça bildiği, Kitab-ı Mukaddes'e ait bilgileri bizzat okuyarak elde ettiğini ileri sürenler varsa da¹⁴ onun Arapça'dan başka bir dil bildiğini gösteren hiçbir delil bulunmamaktadır. Mekke'de yaşamış olan Ümeyye b. Ebi's-Salt'ın (ö.9/630) ise mukaddes kitapları okuduğu, şiirlerinde birçok Süryânîce ve Ârâmîce kelime kullandığı rivâyet

¹² Ezrakî, *Ahbâru Mekke'l-müşerrefe*, (I-III, Göttingen 1275), II, 131.

¹³ Hakkı Dursun Yıldız, "Arap", *DİA*, 273.

¹⁴ Alfred Guillaume, "The Influence of Judaism on Islam", *The Legacy of Israel*, Oxford, 1928, s. 133; Montgomery Watt, *The Bible and Islam*, s. 169.

edilmiştir.¹⁵

Asr-ı saadette Hicaz Bölgesinde yaşayan yahudilere gelince, onlar İbrânîce'yi ve onun daha sonra değişmiş hâli olan Süryânîce'yi (Doğu Arâmîce'si), pek az bir kısmı da Arapça'yı bilip konuşuyordu. Meselâ, Medine'de yaşayan yahudiler ise Süryânîce konuşmaktaydılar. Bir kısım yahudiler ise ibadet dilleri olan İbrânîce'yi bilmekteydiler. Nitekim "Ehl-i Kitap (tan olan Yahudiler), Tevrat'ı İbrânîce okuyor ve onu müslümanlara Arapça tefsir ediyorlardı"¹⁶ mealindeki rivâyet, Medine'de yaşayan bazı yahudilerin Arapça'yı da bildiklerini göstermektedir. Keza İbn Hacer, Varaka'nın İbrânîce asıllı İncil'den dilediği kısımları Arapça ve İbrânîce olarak yazıp tercüme ettiğini nakletmektedir.¹⁷ Bunlardan başka Medine ve civarında Farsça, Yunanca, Habeşçe ve Kıptîce gibi dilleri bilip konuşan kimseler mevcuttu.¹⁸

3- Yabancı Dile Duyulan İhtiyaç

Devletlerarası ilişkilerde, ticari, ilmi ve kültürel münasebetlerde yabancı dilin ne kadar lüzümlü olduğu izahtan vârestedir. Bilhassa, ziraata elverişli olmayan Mekke'de yaşayan ve geçimleri büyük ölçüde ticarete dayanan Arapların ticari ilişkiler içinde oldukları komşu ülkelerin kullandıkları dillerle ilgilenmemiş olduklarını söylemek güçtür. Nitekim -Kureyş sûresinde de haber verildiği gibi-¹⁹ Mekkeliler yazları Şam Bölgesine, kışları ise Yemen'e ticaret kervanları gönderiyorlardı. Ayrıca Mekke ticaret yolu üzerinde yer alıyordu. Hicazlıların Nebat ülkesi üzerinden Suriye ile devamlı ticari münasebetleri bulunmaktaydı. Yukarıda değindiğimiz gibi, o dönemde Şam ve Filistin Bölgesinde Arapça'nın yanı sıra İbrânîce, Latince (Roman), Süryânîce, Ârâmîce gibi diller de konuşulmaktaydı. Bu sebeple ticaretle uğraşan bir kavmin en azından bazı tüccarının ticaret için gittikleri yerin dillerini belli ölçüde öğrenmiş olması çok tabiidir.

Ticari münasebetlerin yanında siyasi sebeplerle de yabancı dile ihtiyaç duyulmuştur. Nitekim Medine site devletinin başkanı olarak komşu devlet ve kabilelerle diplomatik yazışmalar ve münasebetler yürütmek durumunda olan Hz. Peygamber, gerek Medine'de birlikte yaşadıkları Ehl-i kitaptan yahudilerin, gerekse Medine dışında bölgenin farklı yerlerinde yaşayan yahudi ve hıristiyanlardan başka, değişik milletlerin kullandıkları dile vâkıf olan ashabından bazı kimselerin maiyetinde bulunmasına ihtiyaç hissetmiştir.

¹⁵ İbn Kuteybe, *eş-Şi'ru ve's-Şuarâ*, (Beyrut 1964, I-II) II, 39.

¹⁶ Buhârî, *İ'tisâm*, 25.

¹⁷ İbn Hacer, *Fethü'l-bârî şerhu sahihi'l-Buhârî*, trs. (thk. M. Fuad Abdulbâkî, Abdulaziz b. Bâz, I-XIII, Dârü'l-fikr ty.) VIII, 720.

¹⁸ Mes'ûdî, *et-Tenbîh ve'l-İsrâf*, (Beyrut, 1981), s. 262.

¹⁹ el- Kureyş, 106/1-4.

4- Arapça'dan Başka Dil Bilen Sahabîler

Burada, sadece Ehl-i kitapla münasebetleri ve ilahî kitaplardaki bilgilere vukûfiyetleri vesilesiyle isimleri gündeme gelmiş, yabancı dil bildiği için öne çıkan ve bununla şöret bulmuş olan bazı sahabîlere kısaca değinmek faydalı olacaktır.

Bazı kaynaklardaki rivâyetler değerlendirildiğinde İslâm öncesi dönemde, Hicaz Araplarının okuma-yazma ve bilhassa yabancı dil konusunda çok geri oldukları ileri sürülebilir.²⁰ Bununla beraber anadilleri Arapça olanlar bir yana, farklı etnik gruplara mensup ashabın bazıları Arapça'dan başka diller biliyorlardı. Her şeyden evvel Hicaz Bölgesine dışarıdan gelmiş ve aslen Arap olmayan sahabîler, İslâm'ı kabulden önce içinde doğup yetiştikleri toplumun dilini bilip konuşuyorlardı. Mesela Selmân-ı Fârisî²¹ hem Farsça'yı hem de yahudi bir efendi tarafından köle olarak satın alındığı için İbrânîce/Süryânîce'yi belli ölçüde biliyordu. Süheyl er-Rûmî ve Suhayb b. Sinan²² buna başka bir örnektir.

İkinci olarak *tabakât* kitapları, ashaptan kadîm kitapları okuyup anlayan sahabîlerden bahsetmektedir. Bundan hareketle bu vasfı haiz ashap da Tevrat ve İncil'inin dilini en azından okuyup anlayabilecek kadar biliyorlardı. Ayrıca Tevrat ve İncil'in dilini bilmeseler de bunların muhtevasından haberdar oldukları belirtilen sahabîler de vardı. Onların bu bilgiyi, "ihtida etmiş sahabîler"den elde etmiş oldukları söylenebilir.

Bu cümleden olarak, biyografi kaynaklarından öğrendiğimize göre Abdullah b. Amr b. Âs Süryânîce bilmekteydi. Nitekim İbn Sa'd onun Süryânîce okuduğundan,²³ İbn Esîr de önceki kitapları mütalaa ettiğinden bahseder.²⁴ Zehebî'nin Ehl-i kitaptan rivâyette bulunmasına ve onların kitaplarını mütalaa etmeye çok istekli olmasına binaen Abdullah b. Amr'ı "el-âlimü'l-rabbânî" ve "el-imâmü'l-hibr"²⁵ diye vasfetmesine²⁶ bakılırsa onun yahudi kültürünü iyi bildiği anlaşılmaktadır.

Önceleri seçkin bir yahudi âlimi iken İslâm'ı kabul ederek sahabî olan Abdullah b. Selâm Tevrat'ı iyi bilmekteydi. Öyle ki müfessirler arasında, bazı

²⁰ Belâzûrî, *Fütühü'l-buldan*, (thk. Abdullah Enis et-Tabbâ, Ömer Enis et-Tabbâ, Beyrut, 1407/1987) s. 691.

²¹ Bk. İbn Abdil'ber, *el-İstiâb*, II, 634.

²² İbn Esîr, *Üsdü'l-gâbe fi ma'rifeti's-sahâbe*, (thk. Muhammed İbrahim el-Bennâ ve diğerleri, I-VII, yy., ty.) III, 38.

²³ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, (I- IX, Beyrut, 1388/1968, IV, 266.

²⁴ İbn Esîr, *Üsdü'l-gâbe fi ma'rifeti's-sahâbe*, III, 349.

²⁵ Zehebî, *Tezkiretü'l-hüffâz*, I-IV, Beyrut, ty. I, 41.

²⁶ Zehebî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ* (thk. Şuayb el-Arnaût ve diğerleri, I- XXIII, Beyrut1406/1986), III, 80.

âyetlerde "İsrâioğulları âlimleri" ve "kitap bilgisine sahip kimse"²⁷ ifadeleriyle kastedilenin Abdullah b. Selâm olduğu görüşü yaygındır.²⁸ Aynı şekilde Ebü'l-Celd el-Cevnî²⁹ de Tevrat'ı okuyabiliyordu. Kızının haber verdiğine göre o, Kur'an'ın yanı sıra Tevrat'ı dönüşümlü olarak her sekiz günde bir hatmederdi.³⁰

Öte yandan şarkiyatçılar, hadis rivâyetleriyle olduğu kadar Kur'an ve tefsir konusundaki bilgisiyle öne çıkan bazı sahâbileri Ehl-i kitap kültürüyle ilişkilendirerek, onların *Kitab-ı mukaddes*'ten aldıkları bilgileri Hz. Peygamber'e izafe ettikleri iddialarını delillendirebilmek için bu sahâbilerin Tevrat ve İncil'in dilini bildiklerini ileri sürerler. Mesela geçmiş kültürlerden istifade ettiği, bazı mühtedilerden rivâyette bulunduğu için şarkiyatçıların suçlamasına maruz kalan³¹ Abdullah b. Abbas'ın yahudi dilini bildiğine dair kaynaklarda açık bir ifade bulunmamaktadır.³²

Netice olarak Hz. Peygamber'e kâtiplik yapmış olan kırktan fazla sahâbiden bazıları, ahidnâmeler ve hükümdarlara gönderilecek mektuplar vb. konularla ilgili olarak görevlendirilmişlerdi. Bu hususta Hz. Peygamber'in, ashabından Fars, Rum, Kıbt, Habeş dillerini; Süryânîce ve İbrânîce'yi ve yazılarını bilen kimselerden³³ yararlanmış olması tabiidir. Bilindiği gibi Resûl-i Ekrem'in tercümanlığını ve resmî yazışmalarını yürüten Zeyd b. Sâbit ise bunlar arasında en çok temâyüz eden sahâbîdir.

5- Zeyd b. Sâbit'in Zekâsı, Dil Öğrenme Kabiliyeti ve İlmî Mevkii

Zeyd'in tam adı ve nisbesi, Zeyd b. Sâbit b. Dahhâk Levzan el-Ensârî en-Neccârî olup o, Ebû Said (veya Ebû Hârîce) diye künyelenmiştir. Zeyd b. Sâbit altı yaşında iken, babası Buas savaşında öldürülmüştür.³⁴ Zeyd, on üç yaşında iken Bedir savaşına katılmak istediye de on beş yaşından küçük olduğundan Hz. Peygamber onun bu savaşa katılmasına izin vermemiş ve onu askerlerin toplandığı karargâhtan geri göndermiştir. O da Kur'an konusunda kendisini geliştirerek Resûlullah'ın yanında daha önemli bir konuma yükselmek istemiş-

²⁷ er-Ra'd, 13/43; eş-Şuarâ, 26/197.

²⁸ İbn Sa'd, *Tabakât*, II,353.

²⁹ Sahabî mi yoksa tabii mi olduğu ihtilaflı olmakla beraber, Kettânî, onun ashtan eski kitapları okuyup anlayan sahâbiler arasında zikreder. Bk. Kettânî, *Hz. Peygamber'in Yönetimi: et-Terâtibu'l-idâriyye*, (trc. Ahmed Özel, I-III, İstanbul 1990) III, 224.

³⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 222.

³¹ Caetani, *İslâm Tarihi* (trc. Hüseyin Câhit Yalçın I-X, İstanbul 1924-1927) I, 103, 112, 113.

³² Geniş bilgi için bk. Mehmet Efendioğlu, *Sahabeye Yöneltilen Tenkitler* (MÜSBE, İstanbul, 1998, s. 250 vd.

³³ M. Nihat Çetin, "Arap", *DİA*, III, 278.

³⁴ İbnü'l-esir, *Üsdü'l-gâbe*, I, 124; İbn Abdil'l-ber, *el-İstiâb* (I-IV, thk. Ali Muhammed Bicâvî, Beyrut: Dârü'l-ceyl, 1412), I, 382.

tir. Ancak on dokuz yaşına geldiğinde Zeyd b. Sâbit'in cihad gönüllüsü olarak İslâm ordusuna katılmasına müsaade edilmiştir.

Rivâyetlere göre Hz. Peygamber Medine'ye geldiklerinde Zeyd'in yakınları kendisine "Ey Allah'ın Resulü! Oğlumuz Zeyd Kur'an'dan on yedi sûre ezberlemiştir, onları size nâzil olduğu gibi doğru bir şekilde okuyabilir. Ayrıca o, okuma ve yazma konusunda da istidadlıdır, bu hususta size hizmet etmek ve yakın olmak istemektedir, arzu ederseniz onu dinleyiniz" diyerek talepte bulunmuşlardır. Resûlullah, Zeyd'in ezberlediği sûreleri dinlediğinde kıraatinin çok berrak ve güzel olduğunu, okuyuş esnasında durduğu ve durakladığı yerlere dikkat edip Zeyd'in okuduğu yerleri anlayarak okuduğunu müşahede etmiştir. Hz. Peygamber onun bu kabiliyetine hayran kalarak ona, zekâ, beceri ve kararlılık gerektiren yahudi yazısını ve daha sonra da yahudi dilini öğrenme vazifesi vermiştir.

Zeyd yahudi yazısını ve dilini bihakkın öğrenince Hz. Peygamber'in yahudilere ve diğer milletlere göndermek istediği mektupları "Resûlullah'ın mütercimi ve kâtibi" olarak kaleme almış ve gelen mektupları kendisine okumuştur. Bazı kaynaklarda kaydedildiğine göre Zeyd b. Sâbit, Süryanice'den başka Farsça'ya, Latince'yi (Roman), Eski Mısır dilini (Coptic) ve Etopya dillerini, Medine'de bu dilleri bilen kimselerden öğrenmiştir.³⁵ Nitekim Zeyd b. Sâbit'in Farsça bildiği Hz. Ömer'e Farsça konuşan kimseler arasında yaptığı tercümanlıktan anlaşılmaktadır.

Diğer yandan vahiy kâtipliği de yapmış olan Zeyd b. Sâbit, Kur'an konusundaki otoritelerden biridir. Öyle ki Resûlullah zamanında Hazrec kabilesinden kurra olan dört kişiden (Ebû Zeyd, Muaz b. Cebel, Übey b. Ka'b) biri de Zeyd b. Sâbit'ti.³⁶ Zeyd bu vasıfları sebebiyle Hz. Ebu Bekir'in hilafeti zamanında, "Kur'an'ın cem'i" meselesinde ilgili komisyonun başında yer almış ve bununla meşhur olmuştur. Doğrusu Zeyd b. Sâbit güçlü bir zekâyâ sahipti. Zehebî, Hz. Peygamber'in bu sebeple Zeyd'den yahudi dilini öğrenmesini istediğini belirtir.³⁷ Ayrıca Hz. Peygamber'den ashab içinde feraizi en iyi bilen Zeyd b. Sâbit olduğuna dair rivâyetler vardır.³⁸

Hz. Ömer bir defasında müslümanlara hitab ederek: "Ey insanlar! Her kim Kur'an'a dair soru sormak istiyorsa Zeyd b. Sâbit'e gitsin" demek suretiyle onun ilimdeki yüksek mevkiine işaret etmiştir. Zeyd b. Sâbit'in ilmi mevkiini takdir sadedinde Mesrûk, onun ilimde "rûsuh sahibi" olanlar arasında yer aldığını belirtir.³⁹ Ebû Hüreyre, Zeyd b. Sâbit'in vefat ettiğini işittiğinde "Bu

³⁵ Ya'kûbî, *Târihu'l-Ya'kub*, (nşr. M. Th. Houtsma) I-II, Leiden 1883) II, 69.

³⁶ İbn Abdilber, *el-İstiâb*, I, 382.

³⁷ Zehebî, *Siyer*, II, 427.

³⁸ el-İstiâb, I, 68.

³⁹ Mübârekfûrî, *Tuhfetü'l-Ahvezî bi şerhi Câmiu't-Tirmizî*, (tsh. Abdulvehhâb Abdullatif, I-X

ümmetin âlimi vefat etti⁴⁰ diyerek onun ilimdeki üstün mevkiine işaret etmiştir. İbn Hacer de Hz. Peygamber'in Zeyd'i vahiy kâtibi olarak seçmiş olmasını, onun emin, akıllı ve yeterli olmasına delil sayar.⁴¹

6- Zeyd b. Sabit'e Yabancı Dil Öğrenmesinin Emredilmesi ile İlgili Rivâyetlerin Kaynakları

Hz. Peygamber'in Zeyd b. Sâbit'e yahudi yazısını ve/ya Süryânîce'yi öğrenmesini emrettiğine dair rivâyetleri, İbn Sa'd (ö. 230/845),⁴² İbn Ebî Şeybe (ö.235/849),⁴³ Abd b. Humeyd (ö.249/863),⁴⁴ Ahmed b. Hanbel (ö.241/855),⁴⁵ Buhârî (ö.256/870) (*Sahih*'inde⁴⁶ muallak olarak, *et-Târihu'l-Kebîr*'inde⁴⁷ ise mevsûl bir rivâyet şeklinde),⁴⁸ Ebû Dâvûd (ö. 275/888),⁴⁹ Tirmizî (ö.279/892),⁵⁰ İbn Hibban (ö.354/965),⁵¹ Taberânî (ö. 360/971),⁵² Hâkim en-Nisâburî (ö.405/1014),⁵³ Beyhakî (ö.458/1066)⁵⁴ ve diğerleri⁵⁵ tahrir etmişlerdir. Bu rivâyetleri iki grupta tasnif etmek mümkündür.

a) Yahudi Yazısını Öğrenmeyi İhtiva Eden Rivâyetler

İbn Sa'd, Ahmed b. Hanbel (bu konudaki iki rivâyetinin birinde), Buhârî, Tirmizî ve Ebû Dâvûd, Beyhakî ve Taberânî'nin tahrir ettiği hadislerde söz konusu edilen Süryânîce değil "yahudi yazısı"dır. Burada rivâyetlerin isnadlarını ve kısaca muhtevâ farklılıklarını zikretmek, ayrıca isnad ve metin değerlendirmelerine yer vermek yerinde olacaktır.

Kahire, ty.) VII, 14.

⁴⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 358.

⁴¹ İbn Hacer, *Feth*, XIII, 183- 184.

⁴² İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 358.

⁴³ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, I, 110 (H. no: 138)

⁴⁴ Abd b. Humeyd, *el-Müsne'd*, I, 108 (no: 243)

⁴⁵ Ahmed b. Hanbel, V, 182, 186.

⁴⁶ Buhârî, *Ahkâm*, 40.

⁴⁷ Buhârî, *et-Târihu'l-Kebîr*, III, 380-381.

⁴⁸ İbn Hacer, *Feth*, XIII, 186.

⁴⁹ Ebû Dâvûd, *İlim*, 2.

⁵⁰ Tirmizî, *İsti'zan*, 22

⁵¹ İbn Hibban, *es-Sahih*, XVI, 84 (no:7136)

⁵² Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, V, 156.

⁵³ Hâkim, *el-Müstedrek*, (I-IV, thk. Mustafa Abdulkadir Ata, Beyrut: Dârü kütübî'l-İlmiyye, 1411/1990) I, 147; III, 422.

⁵⁴ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, X, 127.

⁵⁵ İbn Hacer'in kaydettiğine göre Ebû Bekir b. Ebî Dâvûd, *el-Mesâhif*'inde, Ebû Ya'lâ ve İshâk b. Râhûye *Müsne'd*'lerinde bu konudaki rivâyetleri kaydetmişlerdir. (Bk. İbn Hacer, *Fethü'l-bârî*, XIII, 187).

i. İbn Sa'd'ın rivâyeti

İlk isnad, İbn Sa'd > Yahya b. İsâ er-Remlî > A'meş > Sâbit b. Ubeyd > Zeyd b. Sâbit şeklindedir. İlgili rivâyette Resûlullah, kendisine mektuplar geldiğini, bunları gayr-i müslimlere okutmak istemediğini belirterek Zeyd'den İbrânî yazısını (*Kitâbe İbrâniyye*) veya Süryanî yazısını öğrenmesini istemiş, Zeyd de onu on yedi gecede öğrendiğini ifade etmiştir.⁵⁶

İsnadda yer alan râvilerin tahliline gelince, **Yahya b. İsâ b. Abdurrahman er-Remlî'nin** (ö. 201 veya 202) künyesi Ebû Zekerîya, nisbesi et-Temimî'dir. Dördüncü tabakada yer almaktadır. *Kütüb-ü sitte* musaniflerinden Buhârî (*Edebü müfred*'inde), Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî ve İbn Mâce kendisinden hadis almışlardır. Bu râvî "sadûk" olarak nitelenmiş, ancak onun hata ettiği ve Şülikle suçlandığı da belirtilmiştir.⁵⁷

A'meş'in tam adı Ebû Muhammed el-Esedî Sülyman b. Mihran olup o "hâfız"dır. Beşinci tabaka râvilerdendir. Zehebî onu Şeyhül-İslâm; İbn Ma'in ve Nesâî "sika ve sebt" diyerek ta'dil etmiş ve *Kütüb-ü sitte* musannifleri ondan hadis rivâyet etmişlerdir.⁵⁸ İbn Hacer ise onun sika ve hâfız olduğunu, ayrıca kıraatleri iyi bildiğini belirttikten sonra *tedliste* bulunduğunu da eklemiştir.⁵⁹

Sâbit b. Ubeyd el-Ensârî ise Zeyd b. Sâbit'in mevlâsıdır. Tâbînin orta tabakasına tekâbü'l eden üçüncü tabaka râvilerinden olup "sika"dır. Buhârî (*Edebü'l-müfred*'inde), Müslim ve *Sünen-i erbaa* sahipleri bu râviden hadis tahriç etmişlerdir.⁶⁰ Zeyd b. Sâbit ise aşaptandır. Şu hâlde İbn Sa'd'ın ilk isnadında yer alan râvilerden Yahya b. İsâ ve A'meş genel olarak tadil edilmiş; ancak onları cerh edenler de bulunmaktadır.

İkinci isnad, İbn Sa'd > Muhammed b. Muâviye en-Nisâburî > Abdurrahman b. Ebû Zinâd > Ebû Zinâd > Hârice b. Zeyd > Zeyd b. Sâbit

⁵⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 358.

⁵⁷ Buhârî, *et-Târihu'l-kebir*, (Haydarabad: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1943) VIII, 296; Zehebî, *Mizânu'l-İ'tidal*, (thk. M. Ali Bicavî, Beyrut: Dârü'l-Marife, 1963/1382) IV, 401; İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dil*, (Beyrut: Dârü Kütübî'l-ilmîyye, ofset baskı 1952/1371), IX, 739; İbn Hacer, *Tehzibü't-tehzib*, (Beyrut: Dârü's-sadr, ofset baskı, 1968) XI, 262; IV, 222; *Lisânu'l-mizan*, (Beyrut: Dârü'l-fikr, 1988/1408), VII, 436; Zehebî, *Siyerü alâmi'n-nübelâ*, (thk. Şuayb el-Arnaut vd. Beyrut: Müessesetü risale, 1996/1417), IX, 423.

⁵⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 307, II, 335; Buhârî, *et-Târihu'l-kebir*, IV, 37; İbn Hibbân, *es-Sikât*, (Dekkan: Dârü meârifü usmâniyye, ty.) IV, 302; Zehebî, *Mizânu'l-İ'tidal*, II, 224; İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dil*, IV, 630; İbn Hacer, *Tehzibü't-tehzib*, IV, 222; *Lisânu'l-mizan*, V, 238; *Takribü't-tehzib*, 282; Zehebî, *Siyerü alâmi'n-nübelâ*, VI, 226; *Tehzibü Siyerü a'lami'n-nübelâ*, I, 228-29.

⁵⁹ İbn Hacer, *Takribü't-tehzib*, 195.

⁶⁰ Buhârî, *et-Târihu'l-kebir*, II, 166; Mizzî, *Tehzibü'l-kemâl*, (mahtut, ty. yy.) I, 172; İbn Hibbân, *es-Sikât*, IV, 91; İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dil*, II, 1831-2; İbn Hacer, *Tehzibü't-tehzib*, II, 9; Zehebî, *Tehzibü siyerü a'lami'n-nübelâ*, I, 228-29. İbn Hacer, *Takribü't-tehzib*, s. 71.

şeklinde olup bu rivâyete göre Zeyd'e yazıyı öğrenme emrinin Resûl-i Ekrem Medine-i Münevvere'ye geldiğinde Hz. Peygamber tarafından verildiği ve on beş günden daha kısa sürede bunu öğrendiği ifade edilmiştir.

Muhammed b. Muâviye b. A'yen'in künyesi Ebû Ali, nisbesi en-Nisâbüri (ö. 229) olup onuncu tabaka râvilerdendir. "Metruk" denilerek cerhedilmiştir. Kütüb-ü sitte musannifleri bu râviden hadis almamışlardır. O, sadece temyiz için zikredilmiştir; çünkü kendisine telkin edilen rivâyetleri de aktarmıştır. İbn Ma'in ona kizb isnad etmiştir.⁶¹

İbn Ebî Zinad Abdurrahman b. Ebî Zinad b. Abdullah (ö.174) yedinci tabakadan bir râvi olup Buhârî taliklerinde, Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce ondan hadis rivâyet etmiştir. O, "saduk" olarak tavsif edilmiş fakih bir râvidir. Ne var ki Bağdad'a gelince hıfzının zayıfladığı belirtilmiştir.⁶²

Ebû Zinad Abdullah b. Zekvân el-Kuraşî el-Medenî'yi (ö.130 veya 131) İbn Hacer "sika ve fakih" diye nitelemiştir. Beşinci tabaka râvilerdendir. Ahmed b. Hanbel'in yanısıra, Şeyhain hariç, Kütüb-ü sitte musannifleri bu râviden hadis tahric etmişlerdir.⁶³

Hârice b. Zeyd (ö. 99 veya 100) üçüncü tabakadan sika ve fakih bir râvidir. Kütüb-ü sitte musannifleri bu râviden hadis almışlardır.⁶⁴

Şu hâlde İbn Sad'ın ikinci isnadı, metruk denerek cerhedilen Muhammed b. Muâviye sebebiyle problemlidir. İbn Hacer'in belirttiğine göre, Buhârî ihtilafı bir râvi olan İbn Ebî Zinad sebebiyle isnadında bu râvinin bulunduğu rivâyeti *Sahih*'ine almamıştır.

ii. Ahmed b. Hanbel'in rivâyeti

Hz. Peygamber'in Zeyd b. Sâbit'e Yahudi yazısını öğrenmesi talimatı verdiği dair Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'indeki rivâyetin isnadı, Ahmed b. Hanbel> Süleyman b. Dâvûd> Abdurrahman> Ebû Zinâd> A'rec> Hârice b. Zeyd> Zeyd b. Sâbit şeklindedir.

Burada Zeyd b. Sâbit'ten naklen "Resûlullah [hicret ederek] Medine'ye gel-

⁶¹ Buhârî, *et-Târihu'l-kebir*, I, 245; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, VIII, 443; İbn Hacer, *Tehzibü't-tehzib*, IX, 464. Zehebî, *Mizânü'l-i'tidal*, IV, 45.

⁶² İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 307; II, 335; Buhârî, *et-Târihu'l-kebir*, V, 315; Mizzî, *et-Tehzibü'l-kemâl*, II, 132,139; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidal*, II, 575; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, V, 575; İbn Hacer, *Tehzibü't-tehzib*, VI, 170; İbn Hacer, *Takribü't-tehzib*, 282; İbn Hacer, *Lisânü'l-mizan*, II, 575; *Takribü't-tehzib*, s. 244.

⁶³ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 307; Buhârî, *et-Târihu'l-kebir*, V, 83; Mizzî, *et-Tehzibü'l-kemâl*, II, 279; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidal*, II, 417, 418, 420; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, V, 227, 229, 288; İbn Hacer, *Tehzibü't-tehzib*, V, 203.

⁶⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 524; Buhârî, *et-Târihu'l-kebir*, III, 204; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, III, 374; İbn Hacer, *Tehzibü't-tehzib*, III, 74; İbn Hacer, *Takribü't-tehzib*, I, 210; Zehebî, *Siyerü a'lami'n-nübelâ*, IV, 437, 441, *Tezkiratü'l-huffâz*, I, 91; İbn Hibbân, *es-Sikât*, IV, 211.

mişti. Beni Resûlullah'ın yanına getirdiler. Resûlullah'ın çok hoşuna gittim. Oradakiler kendisine, 'Bu çocuk Neccar oğullarındandır, Allah'ın size indirdiği Kitaptan on kusur sûreyi okumuştur dediler. Hz. Peygamber 'Zeyd! Benim için yahudi yazısını öğren, çünkü vallahi ben yahudilere bu konuda güvenmiyorum' buyurdu. Ben de bunun üzerine on beş günde onu iyice öğrendim. Artık Resûlullah'a gelen mektupları ben okuyor, onara cevabı da ben yazıyordum"⁶⁵ diye haber verilmektedir.

Râvilerin değerlendirilmesine gelince, **Süleyman b. Dâvûd** b. Ali b. Bahr Abdullah b. Abbas'ın künyesi Ebû Eyyüb olup hâfız ve büyük imamlardandır. Zehebî'nin kaydettiğine göre Nesâî ve diğerleri onun hakkında "sika" değerlendirmesinde bulunmuştur.⁶⁶ Râvilerden **İbn Zinad** ve babası **Ebû Zinad** hakkında yukarıda bilgi verilmişti.

A'rec, Abdurrahman b. Hürmüz el-A'rec'in künyesi Ebû Dâvûd, nisbesi el-Medenî'dir. Rebîa b. Hâris'in mevlâsı olup "sika, sebt ve âlim" denilerek ta'dil edilmiştir. Üçüncü tabaka râvilerdendir. Şeyhayn hariç, *Kütüb-ü sitte* musannifleri kendisinden hadis tahric etmişlerdir.⁶⁷

Buna göre Ahmed b. Hanbel'in râvileri içinde Bağdat'a geldiğinde hıfzında zayıflama ve değişiklik olduğu ifade edilen Abdurrahman b. Ebî Zinad dışında cerhe uğrayan bulunmamaktadır.

iii. Buhârî'nin rivâyeti

Buhârî *et-Târihu'l- Kebîr*'inde İsmail b. Ebû Üveys>A'meş> Sâbit b. Ubeyd> Zeyd b. Sâbit isnadıyla ilgili hadisi mevzul olarak rivâyet etmiştir. Buhârî'nin rivâyeti, yukarıda Ahmed b. Hanbel'in kaydettiği "Resûlullah [hicret ederek] Medine'ye gelmişti..." diye başlayan rivâyetle hemen hemen aynı muhtevadadır.⁶⁸

Buhârî'nin isnadında yer alan **İsmail b. Üveys**, Abdullah b. Abdullah b. Üveys b. Mâlik b. Âmir el-Esbahî'nin (ö. 226) künye ve nisbesi Ebû Üveys el-Medenî ve Ebû Abdullah olup imam ve hâfızdır. Hıfzı ve itkanı biraz zayıf olmasına rağmen Kendi zamanında Medine'nin imam ve muhaddislerindedi. Buhârî, Müslim, Tirmizî ve diğer bazı imamlar kendisinden hadis rivâyet etmişlerdir. Ahmed b. Hanbel onun hakkında "lâ be'se bih/zararı yok", İbn Ma'in "sadûk" ve "aklı zayıf" demiştir. Bu râvi hakkında, rivâyet ettiği hadisleri

⁶⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 186.

⁶⁶ Zehebî, *Tehzibu Siyeri a'lâmi'n-nübelâ*, (I-III tahkik Şuayb el-Arnaut; göz.geç. Ahmed Fayeze Humsa, Beyrut : Müessesetü'r-Risâle, 1992), I, 400.

⁶⁷ İbn Hibban, *es-Sikât*, 837; İbn Hacer, *Takribu't-tehzib*, 293-4; Esseyyid Ebû Meati vd. *el-Câmiu fi'l-cerh ve't- ta'dil*, (I-III, Beyrut: Alemü'l-kütüb, 1992) II, 98.

⁶⁸ Bk. Buhârî, *Târihu'l-Kebîr*, III, 380-381; krş. Ahmed b. Hanbel, V, 186; İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 358; Tirmizî, *İsti'zan*, 22.

rivâyet edip etmediğini bilmediği veya kendi kitabından başkasının kitabından nakilde bulunduğu söylenmiştir. Bundan dolayı olmalı ki Nesâî onu zaif görmüş, Mürre de o “sika değildir” demiştir. Neticede o, bazıları tarafından zayıf görülse de Buhârî ve Müslim’in kendisinden hadis aldığı ve ona itimat ettiği bir râvidir.⁶⁹ Sâbit b. Ubeyd ve Zeyd b. Sâbit hakkında daha önce bilgi verilmişti.

Buhârî, *Sahih*'te “Tek Bir Tercümanın Yeterli Olup Olmadığı” hakkında açtığı bapta kaydettiği *muallak* isnad ise Buhârî> Hârice b. Zeyd b. Sâbit> babası Zeyd b. Sâbit şeklindedir. Özü itibariyle bu isnadın metnine göre Zeyd, Resûlullah'ın (s.a.v) kendisine “yahudi yazısını” öğrenmesini emrettiğini, onu öğrendikten sonra Resûlullah'ın göndereceği mektupları artık kendisinin yazdığını, gelen mektupları da yine kendisinin okuduğunu haber vermiştir.⁷⁰

iv. Ebû Dâvûd'un rivâyeti

Ebû Dâvûd> Ahmed b. Yunus> İbn Ebî Zinad> Babası (Abdurrahman Ebû Zinâd) > Hârice b. Zeyd b. Sâbit> Zeyd b. Sâbit şeklindedir. Ebû Dâvûd'un kaydettiği hadiste de “yahudi yazısı” söz konusu edilmekte ve Zeyd onu yarım ayda (*msf-ı şehri*) iyice öğrendiğini dile getirmektedir.

Ahmed b. Yunus “sika” ve “hâfız” olup onuncu tabaka râvilerinin büyükle-rindedir. O, *Kütüb-ü sitte* musanniflerinin kendisinden hadis tahrîc ettiği bir râvidir.⁷¹ **Abdurrahman b. İbn Zinad**, **Hârice b. Zeyd** ve **Zeyd b. Sâbit** hakkında yukarıda bilgi verilmişti. Bu bilgiler ışığında Ebû Dâvûd'un isnadında, yukarıda da belirtildiği gibi, ancak Bağdat'a geldiğinde hıfzında değişiklik olduğu belirtilen İbn Ebî Zinad'ın dışında cerhe uğramış bir râvi bulunma-maktadır.

v. Tirmizî'nin rivâyeti

Tirmizî> Ali b. Hucr> Abdurrahman b. Ebû Zinad> Babası (Ebû Zinâd)> Hârice b. Zeyd b. Sâbit> Zeyd b. Sâbit. Tirmizî “Yahudi yazısından bazı keli-meleri öğrenmesi”nin emredildiği bu rivâyeti “hasen- sahih” diye nitelemiştir.

Tirmizî, Resûlullah'ın Zeyd'e bu emri niçin verdiğini Zeyd b. Sâbit'in dilin-den şöyle açıklar: “Resûlullah bana kendisi için yahudi yazısını öğrenmemi emrederek şu şekilde buyurdular: ‘Vallahi ben mektuplarımı yazdırma ve okuma konusunda yahudilere güvenmiyorum.’ Bana onların yazısını öğrenme-mi emretmesinden on beş gün geçmeden onu öğrendim. Artık, Resûlullah yahudilere mektup yazmak istediğinde onları ben yazdım, kendisine

⁶⁹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 99; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, II, 180; İbn Hacer, *Tehzibü't-tehzib*, I, 284; *Takribü't-tehzib*, s. 252; Zehebî, *Tehzibü siyeri a'lâmi'n-nübelâ*, II, 379.

⁷⁰ Buhârî, *Ahkâm*, 40.

⁷¹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 283; Buhârî, *et-Târihu'l-kebir*, II, 15; Zehebî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, X, 1457; İbn İbn Hacer, *Tehzibü't-tehzib*, I, 50; *Takribü't-tehzib*, s. 21.

yahudilerden gelen mektupları da yine ben okudum."⁷²

Tirmizî'nin rivâyetindeki râvilerin değerlendirmesine gelince, Ali b. Hucr b. İyas b. Mukâtil es-Sa'dî, Ebu'l-hasen, sika ve hâfız olup dokuzuncu tabakada yer alan râvilerin küçüklerindedir.⁷³ A'meş ve Abdurrahman b. Ebî Zinad ve Sâbit b. Ubeyd el-Ensârî hakkında daha önce bilgi verilmişti.

vi. Taberânî'nin rivâyeti

Taberânî, bu konuda *el-Mu'cemü'l-kebir*'inde üç ayrı isnadla muhtevası aynı olan toplam üç rivâyet kaydetmektedir. Burada, diğer rivâyetlerden ayrı olarak "Yahudi yazısı" yerine "Süryânî yazısı" ifadesi geçmektedir ki gene de neticede söz konusu edilen "yazı"dır. İsnatlar şöyledir:

İlk isnad: Taberânî> Ubeyd b. Ğanem> Ebu Bekir b. Ebî Şeybe> Yahya b. İsa> A'meş Sâbit b. Ubeyd > Zeyd b. Sâbit.⁷⁴

İkinci isnad: Taberânî> Abbas b. Fazl el-İsfâtî> Ebu'l-velîd et-Tayalîsî> Cerir b. Abdulhamid; tahville devam eder Taberânî> Hüseyin b. İshâk et-Tustûrî > İbn Ebî Şeybe> Cerîr b. Abdulahamid > Yahya b. İsa> Ameş> Sâbit b. Ubeyd> Zeyd b. Sâbit.⁷⁵

Üçüncü isnad: Taberânî> Abbas b. Fazl el-İsfâtî> Ebu'l-velîd et-Tayalîsî> Ebû Muaviye Muhammed b. Hazm> Ameş> Sâbit b. Ubeyd> Zeyd b. Sâbit⁷⁶ şeklindedir.

vii. Beyhakî'nin rivâyeti

Beyhakî> Ebû Abdullah el-Hâfız> Ebû Ca'fer Muhammed b. Sâlih b. Hânî> Muhammed b. Amr el-Huraşî> Ahmed b. Abdullah b. Yunus> Abdurrahman b. Ebî Zinâd. İsnad tahville devam etmektedir. Ebû Ali Rûzbârî> Muhammed b. Bekir> Ebû Dâvûd> Ahmed b. Yunus> İbn Ebî Zinad> Ebû Zinad> Hârice b. Zeyd> Zeyd b. Sâbit.⁷⁷

Beyhakî'nin kaydettiği rivâyette de Zeyd'e yahudi yazısını öğrenmesi emredilmiştir. Zeyd, yukarıda kaydedilen rivâyetlerde belirtildiği gibi yazıyı on beş günde öğrendiğini ve artık mektupları kendisinin okuyup onlara cevabı da kendisinin yazdığını eklemiştir.

Sonuç olarak yukarıda kaydettiğimiz yedi, diğer isnadlar da dikkate alındı-

⁷² Tirmizî, İsti'zan, 22; krş. Buhârî, *et-Târihu'l-Kebîr*, III, 380-381.

⁷³ Buhârî, *et-Târihu'l-kebir*, VI, 272; İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dil*, VI, 1004; Zehebî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, XI, 58; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 214, VIII, 468; İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb*, V, 293; *Takribü't-Tehzîb*, 338.

⁷⁴ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, V, 155-156.

⁷⁵ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, V, 155-156.

⁷⁶ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, V, 156.

⁷⁷ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, X, 127.

ğında toplam on rivâyet, öğrenilmesi emredilenin tereddüde mahal vermeyecek derecede “yahudi yazısı” olduğunu ortaya koymaktadır.

b) Yahudi Dilini Öğrenmeyi İhtiva Eden Rivâyetler

Aşağıda kaynaklarını verilen rivâyetlerde ise Resûlullah’ın Zeyd’den yahudi dilini (Süryânîce) öğrenmesini istediği kaydedilmektedir. Bunların sadece isnadları verilecek râvilerin çoğu ile ilgili değerlendirmeler yukarıda zikredildiği ve tekrara düşmemek için isnad değerlendirmelerine girilmeyecektir.

i. Ahmed b. Hanbel’in diğer rivâyeti

Ahmed b. Hanbel> Cerîr> A’mes>Sâbit b. Ubeyd>Zeyd b. Sâbit isnadıyla kaydedilen rivâyette ise “Süryânîce” ifadesi yer alır. Bu rivâyette Resûlullah’ın Zeyd’e Süryânîce’yi iyi bilip bilmediğini sorduğu, çünkü kendisine mektuplar geldiği, Zeyd’in ise Hz. Peygamber’in sorusuna “iyi bilmiyorum” şeklinde cevap vermesi üzerine ondan bu dili öğrenmesini istediği nakledilir. Rivâyetin sonunda Zeyd de bu talimatı aldıktan sonra on yedi günde öğrendiğini haber vermiştir.

ii. Tirmizî’nin rivâyeti

Yukarıda Tirmizî’den Yahudi yazısını öğrenmesini emrettiğine dair rivâyeti kaydetmiştik. Tirmizî, “Süryânîce Öğrenme” adıyla açtığı babın sonunda kaydettiği A’mes> Sâbit b. Ubeyd> Zeyd b. Sâbit şeklindeki isnatla aktarılan rivâyette Resûlullah’ın Zeyd’e yahudi yazısı yerine Süryânîce’yi öğrenmesi talimatı verdiği ifade edilmiştir.⁷⁸

iii. İbn Hibban’ın rivâyeti

Bu isnad, İbn Hibban> Muhammed b. İshak b. İbrahim> Yusuf b. Mûsâ> Cerîr> A’mes> Sâbit b. Ubeyd> Zeyd b. Sâbit şeklindedir. Bu rivâyete göre Resûlullah, Zeyd’e Süryânîce’yi iyi bilip bilmediğini sormuş, o da iyi bilmediğini söyleyince “Süryânîce’yi öğren, zira bana Süryânîce mektuplar geliyor” buyurmuştur. Bunu üzerine Zeyd, Süryânîce’yi on yedi günde öğrendiğini haber vermiştir. Zeyd, ondan sonra Resûlullah’ın mektuplarını artık ben yazdım ve Yahudilerden gelen mektupları da kendisine okudum⁷⁹ diye eklemiştir.

Kısaca, İbn Ebî Şeybe, Ahmed b. Hanbel, Abd b. Humejd, Tirmizî ve Hâkim en-Nisâburî’nin bu konuda kaydettikleri rivâyetin özü, Zeyd b. Sâbit’in haber verdiği üzere şöyledir: “Resûlullah: ‘Bana mektuplar geliyor,

⁷⁸ Tirmizî, İsti’zan, 22.

⁷⁹ İbn Hibban, *es-Sahih*, XVI, 84 (no: 7136); krş. Tirmizî, İsti’zan, 22; Mübarekfürî, *Tuhfetü’l-Ahvezi*, (thk. Abdurrahman Muh. Osman, Medine: Mektebetü’s-selefiyye, 1969) VII, 497.

onları (müslüman olmayan) herhangi bir kimseye okutmak istemiyorum. Süryânîce'yi iyi biliyor musun?' diye bana sordu. Ben 'Hayır, iyi bilmiyorum' diye cevap verdim. Resûl-i Ekrem 'O zaman Süryânîce'yi öğren' buyurdular. Bunun üzerine Süryânîce yazmayı ve okumayı on yedi günde öğrendim."⁸⁰ Resûlullah'ın yahudilere konumuzla ilgili olarak hangi hususta güvenmediği ise "Ben bir kavme mektuplar yazdırıyorum. Ancak onların bir şeyler eklemesinden yahut çıkarmasından korkuyorum. Bu sebeple Süryânîce'yi öğren"⁸¹ şeklinde açıklanmaktadır.

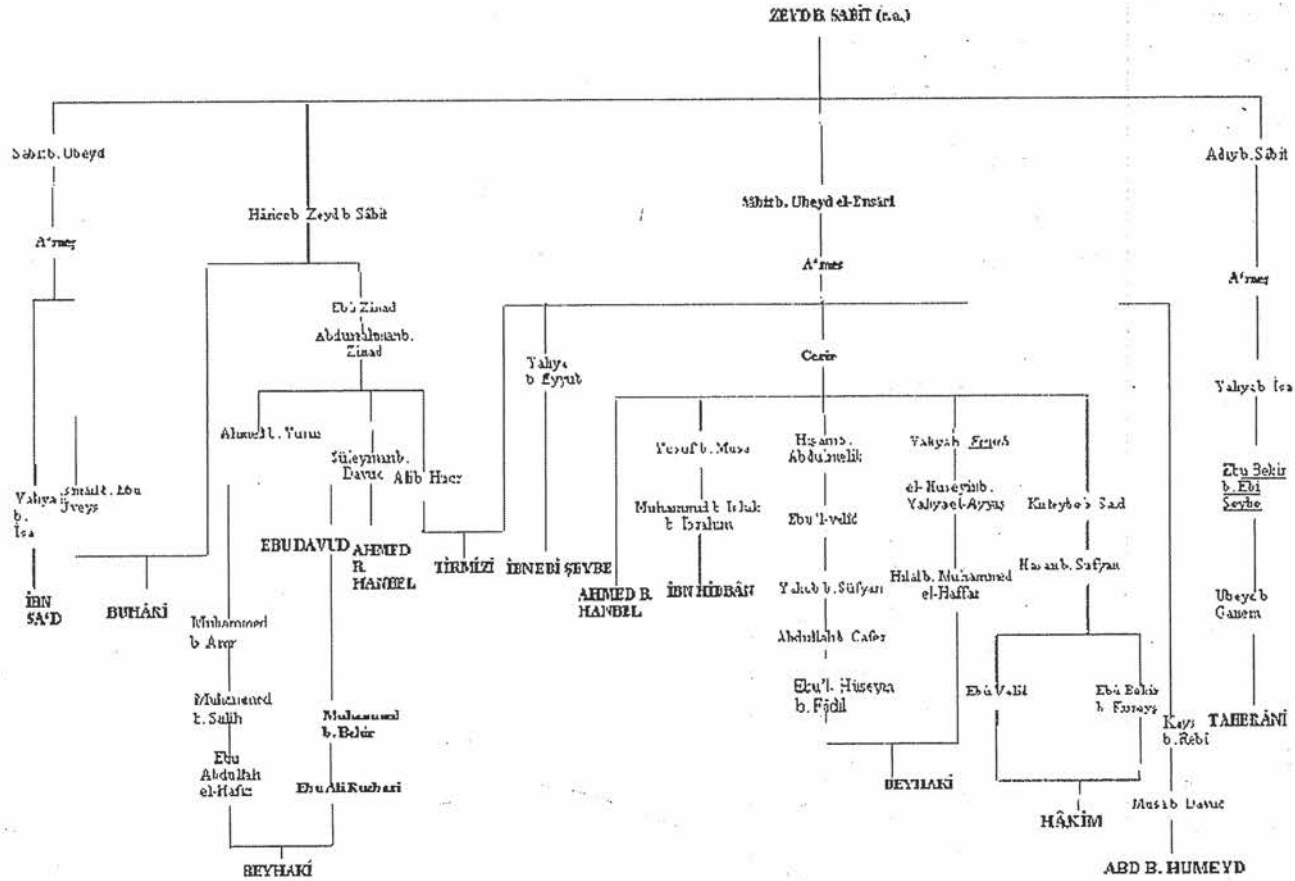
Sonuç olarak İbn Ebî Şeybe, Ahmed b. Hanbel, Abd b. Humejd, Tirmizî, Hâkim en-Nisâburî'nin aktardığı rivâyetlerde, Süryânîce ifadesi geçmektedir. Ancak kanaatimizce bu rivâyetler yukarıda kaydettiğimiz "yahudi yazısı" tabirini ihtiva eden rivâyetlerle birlikte bir bütün hâlinde değerlendirildiğinde ve Zeyd'in "on beş veya on yedi günde okumayı ve yazmayı öğrendim" diye haber vermesi de dikkate alındığında burada kastedilenin "yahudi yazısı" olması daha muhtemeldir. Bütün bu rivâyetlerin isnatlarını şema üzerinde göstermek yararlı olacaktır.

Şekil: Rivâyetlerin isnatları⁸²

⁸⁰ İbn Hibbân, *es-Sahih*, XVI, 84 (h. No: 7136) krş. Ahmed b. Hanbel, V, 182; Hâkim, *el-Müstedrek*, III, 422.

⁸¹ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, V, 156 (no: 4930); İbn Hacer, *Feth*, XIII, 186; Mübarekfûrî, *Tuhfetü'l-Ahvezî*, VII, 14.

⁸² Şemada Taberânî'nin dört isnadından birine yer verilmiş, diğerleri metinde gösterilmiştir.

7- Rivâyetlerdeki Problemler

Yukarıda kaynaklarını zikrettiğimiz Zeyd b. Sâbit'e verilen yahudi yazısını veya dilini öğrenme talimatıyla ilgili rivâyetlerde, tekrar pahasına söylersek, Resûlullah'ın ona yahudi yazısını mı dilini mi öğrenmesini emrettiği, yahudi dilinin Süryânîce mi yoksa İbrânîce mi olduğu, bu sırada Zeyd'in kaç yaşında bulunduğu, Zeyd'in bahsi geçen yazıyı veya dili ne kadar sürede öğrendiği, bunları nerede ve kimlerden öğrendiği gibi hususlarda açıklanması gereken kapalılıklar bulunmaktadır. Bu kısımda söz konusu problemler müstakil başlıklar hâlinde ve ana hatlarıyla ele alınacaktır. Konumuzla ilgili rivâyetlerde geçen "yahudi yazısı" ve/ya "yahudi dili"nin ne olduğunu tespit edebilmek için öncelikle Tevrat ve İncil(ler)in dili üzerinde durmak gerekmektedir.

a) Tevrat Ve İncil'in Dili

Doğrusu Tevrat ve İncil'in hangi dilde indirildiği konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Tevrat'ın ilkin İbrânîce yazıldığı ve aynı dilde okunduğu, ancak daha sonra Ârâmîce yahudilerin günlük hayatlarında kullandıkları yaygın dil hâlini alınca onun Ârâmîce okunup açıklanmaya başlandığı belirtilmektedir.⁸³ Ancak Mübarekfûri Tevrat'ın İbrânîce, İncil'in ise Süryânîce olduğunu ifade eder.⁸⁴

Tevrat'ın Tesniye/ Deuteronomy kitabının Tanâtik Midraş'ın bir *Sifre*'sinde yer alan ifadelerle bakılırsa, Allah Teâlâ, İsrail oğullarına Tevrat'ı vereceğini vahyettiği ve onu İbrânîce, Yunanca, Ârâmîce ve Arapça gibi üç dilde vahyettiği.⁸⁵ İbn Abbas ise Allah Teâlâ'nın Mûsâ'ya (a.s.) Tur dağında Süryânîce ile hitap ettiğini nakletmiştir.⁸⁶

İncil'e gelince esasen Hz. İsa'nın konuşma dili Ârâmîce idi. "İlk İncil teorisi"ne göre⁸⁷ başlangıçta Ârâmîce tek İncil vardı. Mevcut üç sinoptik (Matta, Markos, Luka) İncil'in, her biri şimdi mevcut olmayan söz konusu aslı İncil'i esas almıştır. Bu ilk İncil Ârâmîce olarak yazılmıştır. Matta İncili⁸⁸ de ilk olarak bu dilde yazılmış, daha sonra Yunanca'ya çevrilmiştir. Petrus'un şakirdi ve

⁸³ Hıdır, s. 96 (Ahmed Muhtar Ömer, *Târihu Lügâti'l-Arabiyye*, s. 125. Sâbir, *A Comparative Study of the Hebrew text and the Arabic versions of the book of Job*, s. 2.) dan naklen.

⁸⁴ Mübarekfûri, *Tuhfetü'l-Ahvezî*, VII, 497.

⁸⁵ Goitein, "Muhammad's Inspiration by Judaism", *JSS*, IX, 1958, s. 150.

⁸⁶ Bedrüddin el-Aynî, *Umdetü'l-kârî* (I-XII-XV, Beyrut: Dârü İhyâi tûrâsi'l-arabî, yy.) VI, 27.

⁸⁷ En son yapılan araştırmalara ve metin tenkidi çalışmalarına göre mevcut İncillerin oluşması safhasında daha karmaşık bir süreç yaşanmıştır. "İlk kaynak teorisi"nden başka "İki kaynak teorisi" ve bunu geliştirilmiş şekli olan A, B, C, Q diye gösterilen dört temel belgeye göre mevcut İncillerin bunları esas alarak oluşturuldukları görüşü vardır. Geniş bilgi için bk. *New Catholic Encyclopedia*, XIII, 886- 891.

⁸⁸ İncillerin ilmi tenkid çalışmalarına göre Matta İncili'nin yazarı gerçekte Matta değildir. Geniş bilgi için bk. Harman, Ömer Faruk, "İncil", *DİA*, XII, 271.

tercümanı Markos tarafından nakledilmekle birlikte, temelde Petrus'a ait olan Markos İncil'i'nin orijinal dili ise Grekçe'dir. Havâri Yuhanna'ya atfedilse de onun şakirdine ait olduğu veya yazarının başka bir Yuhanna olduğu ileri sürülen diğer üç İncil'den farklı özellikleri haiz Yuhanna İncili'nin ve üç sinoptik İncil'den biri olan ve Pavlus'un "hekim Luka" diye isimlendirdiği Luka tarafından kaleme alınan Luka İncil'inin dili Yunanca'dır. Luka İncili, Ârâmîce ilk İncil Matta'dan ve onun Yunanca tercümesinden yararlanılarak yazılmıştır. Bununla beraber İncillerin nisbet edildikleri yazarlara ait orijinal nüshaları yoktur; bugün elde bulunan en eski yazma nüshalar IV. yüzyıla ait Grekçe Onciale (büyük harfli) nüshalardır.⁸⁹

b) Sâmi Diller Arasındaki Benzerlik

Yukarıda Ahmed b. Hanbel'in tahrir ettiği rivâyette, Hz. Peygamber'in Zeyd'den öğrenmesini istediği dilin Süryanice olarak tasrih edilmesinin, yahudilerin dilinin ise İbrânîce olduğunun bilinmesinin şarihler için bir problem teşkil ettiğini belirtmiş; bu probleme İbn Hacer'in "Zeyd, İbrânîce ile birlikte Süryânîce'yi de öğrenmiştir" şeklinde bir çözüm bulmaya çalıştığına değinmiştik. İkinci olarak Zeyd'in Semitik dilleri kolayca ve kısa sürede öğrenbilmesinin sebeplerinden bazıları, bu dillerin birbirine gramer ve ses uyumu bakımından benzemesi, ayrıca pekçok kelimenin aynı kökten oluşu şeklinde sıralanabilir. Nitekim dil bilimciler, Semitik/Sâmi diller grubunda yer alan Arapça, İbrânîce, Ârâmîce vb. dillerin birbirine gramer, sesli-sessiz uyumu ve çok sayıda kelime kökü bakımından⁹⁰ çok benzediğini, dahası bu üç dilin temelinin Süryânîce olduğunu ifade ederler.⁹¹ Bu itibarla Süryânîce (Doğu Ârâmîcesi) ile İbrânîce linguistik bakımdan birbirine çok yakın dillerdir. Nitekim Yâkut el-Hamevî, İbrânîce ve Süryânîce'nin⁹² Arapça'ya çok benzediğini ve aralarında pek az farklar olduğunu savunmuştur. Tâhir el-Makdisî de Süryânîce ile Arapça arasında pek az bir farklılık bulunduğunu, bu iki dilin

⁸⁹ Harman, Ömer Faruk, "İncil", *DİA*, XII, 273.

⁹⁰ Buna 5 rakamının Arapça'da *hamsün*, Akadça'da *hamsu*, İbrânîce'de *hames*, Ârâmîce'de *hamsâ* kelimeleriyle ifade edilmesi buna misal olarak verilebilir.

⁹¹ Fârûkî, İsmail, R.- L. Lamia, *İslâm Kültür Atlası*, (trc. M. Okan, Zerrin Kibaroglu, İstanbul 1991), s. 34.

⁹² **Süryânîce** Kuzey Mezopotamya'da konuşulan Âramca'nın yerel bir lehçesiydi. Bölgede Arapça hâkim dil olmadan önce Süryânîce; Ortadoğu, Ortaasya ve Kerala bölgelerinde hıristiyanlar arasındaki esas dildi. Süryânîce önce Kuzey Mezopotamya'da Eski Âramca'nın yazılmadan konuşulan bir lehçesi olarak ortaya çıkmış, Büyük İskender'in Suriye ve Mezopotamya'yı fethetmesinden sonra ise Helenizme bir reaksiyon olarak yazılı bir dil hâline gelmiştir. Milattan önce 132 yılında Betnovin Krallığı Edessa'da kurulmuş ve bu krallık Süryânîce'yi resmi dil olarak kullanmıştır. **İbrânîce** ise Afro-Asya dil ailesi içinde yer alan Semitik bir dildir. Kültürel olarak o Yahudi dili olarak tanınır. Eski İbrânîce Sâmirîlerin Arapça ile birlikte bir ibadet diliydi.

bazı kelimelerini mukayese ederek ispat etmeye çalışmıştır.⁹³

Hız. Âdem'in cennetteki dilinin Arapça olduğu, ancak cennetten çıkarıldıktan sonra bu dilin kendisinden alındığı ve artık onun Süryânîce konuştuğu, ayrıca Hız. Âdem'in konuştuğu Arapça'nın zamanla bozulup Süryânîce'ye dönüştüğü ve bu dilin bir kişi hariç Nuh'un (a.s.) gemisine binen kimselerin dili olduğu ve Arapça'ya benzediği şeklinde görüşler de⁹⁴ ileri sürülmüştür. Nitekim Aynî bu konudaki çok farklı görüşlere yer vermiştir.⁹⁵

Diğer taraftan Yahudi geleneği, Tevrat'ın ve Allah Teâlâ'nın Tûr-i Sinâ'da Mûsâ'ya hitap ettiği dilin İbrânîce olduğunu ve Cennet sâkinlerinin ve oradan çıkarıldıklarında Hız. Âdem'in ve Havva'nın İbrânîce konuştuğunu, dünyanın yaratılmasından itibaren 1996 yıl kadar bütün insanların bu dili konuştuklarını kabul etmiş, Saadiya Gaon ise ancak Bâbil kulesinin yıkılmasından sonra insanlar arasında farklı dillerin konuşulmaya başlandığını iddia etmiştir.⁹⁶

c) Zeyd b. Sâbit'e Öğrenmesi Emredilen Yazı ve Dil

Bu konudaki rivâyetlerdeki problemler üç maddede ele alınabilir: Bunlardan ilki "Zeyd b. Sâbit'in on beş gün kadar kısa bir sürede yahudi yazısını veya dilini öğrenmesi" meselesi, ikincisi yahudi dilinin ne olduğu, sonuncusu da rivâyetlerde, Zeyd'in yahudi dilini,⁹⁷ yahudi yazısını,⁹⁸ yahudilerin yazılarından bazı ifadeleri öğrendiği şeklinde gelen farklı ifadelerdir. Tirmizî, Zeyd'in "Resûlullah bana Süryânîce öğrenmemi emretti" şeklindeki sözünü kaydederek söz konusu dilin Süryânîce olduğu görüşüne meyleder.⁹⁹ Bu sebeple Tirmizî, ilgili hadisleri kaydettiği *Sünen*'inin *Kitâbu'l-isti'zan* kitabı içinde "Süryânîce Öğrenme Bâbi" adıyla bir bâb açmıştır. "Süryânîce" ifadesi Ahmed b.

⁹³ Bk. Suyûtî, *el-Müzhir fi ulûmi'l-lüğa ve envâuhâ*, (thk. Muhammed Ahmed Câdü'l-Mevlâ ve diğerleri, I-II, ts. ty)1.30.

⁹⁴ Makdisî, *Kitâbü'l- Bed' ve't-te'rih*, (I-VI, Paris 1889) 1-63.

⁹⁵ Bazı âlimler, Allah Teâlâ'nın Arapça olan Kur'an hariç Tevrat, İncil vb. bütün ilâhî kitapları İbrânîce diliyle indirdiğini ileri sürmüşlerdir. Mesela Kırmânî 'ye göre İncil, İbrânîce olarak nazil olmuştur. Ancak Aynî bu görüşe katılmaz; ona göre "Tevrat İbrânîce iken, İncil Süryânîce'dir. Hız. Âdem Süryânîce konuşuyordu. Onun evladından peygamberler ve başka kimseler de Süryânîce konuştular. Şu kadar var ki İbrahim (a.s.) Fırat nehrini geçtiği zaman "abera/ nehri geçti" kelimesinden hareketle dilini İbrânîce'ye çevirdi. Ancak oğlu İsmail (a.s.) Mekke'de yaşayan Cürhümlülerden bir kızla evlendiğinden Arapça konuşuyordu." Diğer dilleri ve kitapları bidayette bildiği için Arapça ve Süryânîce yazıyı ve kitapları ilk kez kullananın Âdem (a.s.) olduğu da söylenmiştir. Hız. Salih ve Şuayb'ın da Arapça konuştukları, Hız. Âdem'in cennette iken Arapça konuştuğu, oradan çıkarılınca Süryânîce konuştuğu ileri sürülmüştür. bk. Aynî, *Umdetü'l kâri*, I, 52.

⁹⁶ Hassan, Cafer Hâdi "İbrânîce", *DİA*, XXI, 367.

⁹⁷ Ebu Dâvûd, *İlim*, 2.

⁹⁸ Buhârî, *et-Târihu'l-kebir*, III, 380, 81.

⁹⁹ Tirmizî, *İsti'zan*, 22.

Hanbel'in *Müsned*'inde¹⁰⁰ ve Hâkim'in *Müstedrek*'inde de geçmektedir. Bu rivâyetlere bakılırsa "yahudi dili" tabiriyle kastedilen, yahudilerin konuşma dili Süryânîce/Ârâmîce'dir. İbrânîce ise yahudilerin mukaddes kitaplarının dili olup aynı zamanda ibadet dilleriydi.¹⁰¹

Diğer yandan İbn Hacer, rivâyetlerde geçen "*kitâbe yehûd*" ifadesindeki "kitab"ın "yazı" anlamında olduğunu ifade eder.¹⁰² Rivâyetlerin genelini zahirinden anlaşılan, Hz. Peygamber'in Zeyd b. Sâbit'e öğrenme talimatı verdiği dil Süryânîce'dir. Bununla beraber bu konuda tereddütler bulunmaktadır. Nitekim İbn Hacer, "Yahudi yazısını öğrenmenin gereği, onların dilini de öğrenmektir. Bu da Süryânîcedir" yorumunda bulunmuştur.¹⁰³ Ayrıca o, yahudilerin dilleri İbrânîce olduğu hâlde, rivâyetlerde Süryânîce diye geçmesini bir problem olarak görüp bunu "Yahudilerin dili İbrânîce'dir, muhtemeldir ki ihtiyaç sebebiyle Zeyd iki dili de öğrenmiştir" şeklinde bir yorumla çözmeye çalışmıştır.¹⁰⁴ Süryânîce ile İbrânîce linguistik bakımdan birbirine çok yakın diller olması, Zeyd'in bunların ikisini de öğrenmiş olması ihtimalini artırmaktadır.

Bununla beraber, gramer ve kelime benzerlikleri olsa da Süryânîce (Doğu Ârâmîcesi), İbrânîce'den farklı bir dildir ve bilindiği üzere tarihî olarak yahudilerin dili İbrânîce'dir. Bu yüzden olacak ki bazı şârihler, yahudilerin İbrânîce'den sonra belli bir dönem Süryânîce dilini konuştuklarını, bu sebeple hadiste Süryânîce'nin söz konusu edildiğini belirtmişlerdir. Yahudilerin klasik tarzda İbrânîce yerine Süryânîce'ye benzeyen özel bir lehçeyi konuştukları,¹⁰⁵ bundan dolayı Hz. Peygamber'in Zeyd'e Süryânîce'yi öğrenmesi talimatını vermiş olabileceğini dile getiren görüşler de mevcuttur. Ne var ki aktardığımız şârihlerin bu konudaki farklı yorumları, meseleyi tam olarak vuzuha kavuşturamamaktadır. Öğrenilmesi emredilen dil ister İbrânîce, isterse Süryânîce olsun, problem sadece bu değildir. Asıl problem, on beş/yedi gün gibi kısa bir süre içinde bir dilin nasıl öğrenilebildiğidir.

Bizce meseleye şu yönden bakmak probleme çözüm bulma noktasında faydalı olacaktır. Medine'de yaşayan yahudilerin bir kısmı günlük hayatta kendi dillerinin yanında Arapça da konuşuyorlar ve daha önemlisi yazışmalarını Yahudice-Arapça (Judaico-Arabic/İbrânî harfleriyle yazılmış Arapça) ile gerçekleştiriyorlardı.¹⁰⁶ Bu durum dikkate alındığında aslında Zeyd'e verilen

¹⁰⁰ Ahmed b. Hanbel, V, 182.

¹⁰¹ Hıdır, *Yahudi Kültürü ve Hadisler*, s. 301.

¹⁰² İbn Hacer, *Feth*, XIII, 186.

¹⁰³ İbn Hacer, *Feth*, XIII, 187.

¹⁰⁴ İbn Hacer, *Feth*, XIII, 187; ayrıca bk. Mübârekfûri, *Tuhfetü'l-Ahvezi*, II, 414.

¹⁰⁵ Suyutî, *el-İtkân*, I, 182.

¹⁰⁶ Arslantaş, Nuh, "Hz. Peygamber'in Çağdaş Yahudilerin Sosya-Kültürel Hayatlarına Dair

talimatın mahiyetinin öncelikle dil öğrenme değil yahudi yazısı yani alfabe olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü yukarıda kaydettiğimiz rivâyetlerden anlaşılacağına göre, Resûl-i Ekrem'e Hicaz Yarımadasında yaşamakta olan yahudilerden Süryânî alfabesiyle yazılmış mektuplar gelmekteydi. Hz. Peygamber, gelen mektupları okuma ve bunlara cevap yazma konusunda Medine'de yaşamakta olan yahudi(ler)den bir müddet yararlanmıştı.¹⁰⁷ Ancak Resûl-i Ekrem, kendisine gelen ve bunlara karşılık olarak yazdırdığı mektupları okuyup yazan kâtib ve tercümanın başkalarına haber vermesi yoluyla bunların mâhiyetine muttali olmalarını istememiştir. Daha önemlisi Hz. Peygamber, kendisinin yazdırdığı ve aldığı mektuplara kâtib(ler)in okuyup yazarken ekleme ve çıkarma yapmasından endişe duymuştur. Bu sebeple o, Zeyd b. Sâbit'e yahudi yazısını iyi bilip bilmediğini sormuş ve ona "yahudi yazısını" (alfabe) öğrenme talimatı vermiştir. Şu hâlde yukarıda kaydettiğimiz rivâyetler bir bütün olarak değerlendirildiğinde, bazı rivâyetlerde Zeyd'e "Süryanice'yi iyi biliyor musun?" şeklinde yöneltilen soruda geçtiği üzere "dil" zikredilmiş olsa da, burada kastedilen müstâkil bir dil değil yahudi yazısı olmalıdır. Buna göre Zeyd'in öğrendiği şeyin, tıpkı bizim Türkçe/Osmanlıca'yı Arap alfabesiyle yazdığımız gibi, yahudi yazısı/İbrânî alfabesi olması daha makul gözükmektedir. Netice olarak Hz. Peygamber, Zeyd'e yahudi yazısını öğrenme talimatı vererek artık bu konuda Zeyd'den kâtib ve tercüman olarak yararlanmış, diplomatik bir usûl ve kaygı gereği yazdırdığı mektupların kendi kontrolünde olmasını istemiştir.

Bununla birlikte Zeyd, aşağıda da değineceğimiz üzere, gerek çocukluğunun içinde yahudilerin de yaşadığı bir muhitte geçmiş olması, gerek dile olan kabiliyet ve ilgisi gerekse bulunduğu ortamın sağladığı avantaj ve şartlar gereği yahudi diline yabancı değildi. Ancak bazı yahudilerin Arapça konuştukları, İbrânîce'nin ise onların ibadet dilleri olduğu dikkate alındığında Zeyd'in onların dillerini yeterince öğrenmiş olduğu söylenemez. Çünkü bu durumda Medine'de yahudilerin arasında yaşayan ensar çocuklarının da Süryânîce ve İbrânîce'yi aynı şekilde bilmeleri gerekirdi. İbn Hacer'in de belirttiği gibi Zeyd, Süryânîce ve İbrânîce'yi bilahare öğrenmişse de kanaatimizce bu on yedi günde olmamıştır.

d) Zeyd b. Sâbit'in Yaşı

Resûl-i Ekrem'in Zeyd b. Sâbit'e ne zaman yahudi yazısını ve/ya Süryânîce'yi öğrenmesini emrettiği hususunda rivâyetler iki grupta temerküz etmektedir. Ahmed b. Hanbel'in ve başkalarının kaydettiği rivâyetlere bakılırsa, bu hâdise Hz. Peygamber'in Medine'ye hicretinin ilk zamanlarında gerçekleşmiştir. Ancak diğer rivâyetlerde, Zeyd'in yahudi dilini öğrenmesine gerekçe

Bazı Tespitler", *İstem*, 2008, sayı:6, s. 20.

¹⁰⁷ Mübarekfûrî, *Tuhfetü'l-Ahvezî*, VII, 14.

olarak yahudi kâtiplerin mektuplara ekleme ve çıkarma yapmaları ihtimalinin gösterilmesi, bu hâdisenin Hz. Peygamber'in Medine'ye ilk teşrif ettiği zamanda değil, daha sonra olmasını daha makul hâle getirmektedir.¹⁰⁸ Öyle görünüyör ki Resûlullah farklı münasebetler sonucu yahudilerin karakterlerini iyice tanıdıktan sonra onların böyle bir yola başvurabileceklerini anlamış ve buna karşı tedbir almak istemiştir.

e) Zeyd b. Sâbit'in Yahudi Yazısını ve/ya Dilini Ne Kadar Sürede Öğrendiği

Yukarıda da değindiğimiz gibi rivâyetlerde Zeyd'in yahudi yazısını on beş veya on yedi gün kadar kısa bir sürede¹⁰⁹ öğrendiği ve artık Hz. Peygamber'e gelen mektupları kendisinin okuduğu, bunlara aynı dilde cevaplar yazdığı kaydedilmektedir. Ancak, hiç bilinmeyen bir dilin bu kadar kısa bir sürede öğrenilmesi makul gözükmemektedir. Şu hâlde tekrar belirtecek olursak Zeyd, yahudi alfabesini ve yazısını öğrenmiştir ve bunun için on yedi gün az bir süre değildir. Bu sebeple rivâyetlerin ekserisinde, Zeyd'in yahudi yazısını on yedi günde öğrendiği açıkça ifade edilmektedir. On beş gün "nısf-ı şehîr" şeklinde gelen rivâyetler varsa da bizce bunlar on yedi rakamının kabaca ifadesi olmalıdır.

Zeyd'in, bilahare ve daha uzun sürede de olsa, Yahudi dilini (Süryanice) öğrenmesine gelince, mâbedlerinde ibadet dili olarak İbrânîce'yi kullandıkları hâlde aralarında Süryânîce konuşan Medinelî yahudilerden ve onların çocuklarından Hz. Peygamber'in teşviki gerçekleşmeden önce onun bu dili belli ölçüde öğrenmiş olması uzak bir ihtimal değildir. Ancak bazı rivâyetlerde Resûl-i Ekrem'in Zeyd'e önce "yahudi dilini iyi bilip bilmediğini" sorduğu ve Zeyd'in buna menfi cevap verdiği nakledilse de buna dair rivâyetleri Zeyd'in dil ve yahudi alfabesine vukufiyetinin "resmî yazışmaları yapabilecek seviyede olmadığı" şeklinde yorumlamak daha doğru olur kanaatindeyiz.

Öyle görünüyör ki Zeyd b. Sâbit, Hz. Peygamber'den yahudi yazısını ve buna bağlı olarak Süryânîce öğrenme talimatını aldıktan sonra olanca gayretiyle kendisini bu dili öğrenmeye adanmış, dile olan kabiliyeti ve azmi sayesinde belli ölçüde bildiği Süryânîce'yi daha sonra istenilen seviyeye getirmiş olmalıdır. Nitekim kaynaklarda Zeyd'in bununla kalmayıp başka dilleri de öğrendiğine ilişkin rivâyetler yer almaktadır. Bu çerçevede Zeyd b. Sâbit, Farsça'yı, Latince'yi (Roman) Eski Mısır dilini (Coptic) ve Etopya dillerini, Medine'de bu dilleri bilen kimselerden öğrenmiştir.¹¹⁰

f) Yahudi Dilinin ve Kültürünün Zeyd b. Sâbit'in Dinî Hayatına Tesirleri

¹⁰⁸ Hıdır, *Yahudi Kültürü ve Hadisler*, s. 304.

¹⁰⁹ Ebû Dâvûd, *İlim*, 2; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 182; İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 358; Buhârî, *et-Târihu'l-kebir*, III, 380.

¹¹⁰ Yâ'kubi, *Târih*, (I-II, Beyrut, 1412/1992) II, 69.

Hakkında Müsteşriklerin İddiaları

Bazı müsteşrikler, Zeyd b. Sâbit'in Süryânîce'yi on beş veya on yedi gün kadar kısa bir sürede öğrendiğine ilişkin rivâyetleri değerlendirerek temeli olmayan bir kimsenin bunu başarmasının imkânsız olduğunu ileri sürmüşlerdir. Nitekim Lecker, Zeyd'in küçük yaşlarda Arapça'ya, Benî Masuka kabilesi yahudilerinden de Ârâmîce ve Süryânîce'yi öğrendiğini, Buas savaşında babasını kaybettiği için hicrete kadar sürede yahudiler tarafından eğitildiği için on beş gün kadar kısa bir sürede Süryânîce'yi öğrenebildiğini iddia etmiştir.¹¹¹ O, bununla da kalmayıp Zeyd b. Sâbit'in yahudi kültürü konusundaki derin bilgisinin kaynağını¹¹² izah sadedinde onun yahudi olabileceğini¹¹³ ileri sürmüştür. Ancak yukarıda zikrettiğimiz rivâyetlerde açıkça görüldüğü üzere Zeyd'in Süryânîce'yi iyi bilmediği dile getirilmektedir. Zeyd'in çocukluğunun aralarında geçtiği yahudilerden Süryânîce'yi biraz öğrenmiş olması, daha önce de değindiğimiz gibi, tabii ise de İslâmiyet'i kabulden önce yahudi olabileceği yönünde Lecker'in tezini destekleyecek sarih bir delil bulunmamaktadır.

8- Yabancı Dil Öğrenmenin Hükümü

Muhaddisler sadedinde olduğumuz rivâyetleri şerh ederken Süryânîce ve İbrânîce gibi gayr-i müslimlerin konuştuğu yabancı bir dili öğrenmenin hükümünü ve şartlarını da tartışmışlardır. Yukarıda değerlendirildiği üzere musannifler bu konudaki hadislere yer vermişler, Buharî bu rivâyeti "Devlet Başkanlarının Tercümanlığı ve Bir Tercümanın Yeterli Olup Olmadığı" ile "Kâtibin Emin ve Akıllı Olması" başlığı ile açtığı babda zikretmiş,¹¹⁴ hatta Tirmizî *es-Sünen*'inde "Süryânîce'yi Öğrenme Bâbi" adıyla bir bölüm açmıştır.

Bir rivâyette açıkça belirtildiği gibi, Resûl-i Ekrem'in endişesi, yazdırdığı mektuplara tercüman ve kâtiplerin ekleme ve çıkarma yapmaları ihtimalinden kaynaklanmaktadır.¹¹⁵ Bu sebeple Ali el- Kârî, Hz. Peygamber'in "Zeyd b. Sâbit'e Süryânîce'yi öğrenmesi talimatı verdiğine ilişkin rivâyette, zararından korunmak ve şerre düşmekten sakınmak amacıyla şeriatta haram olan bir şeyin öğrenilmesinin caiz olduğuna delil bulunmaktadır" der.¹¹⁶ Tıbbî ise burada "haram" şeklinde bir sonuca varmanın açık olmadığını, çünkü Süryânîce, İbrânîce, Hind dili, Türkçe gibi dilleri öğrenmenin şer'an haram olduğunun söylenemeyeceğini belirtir. Zira Allah Teâlâ, göklerin ve yerin yaratılmasının,

¹¹¹ Lecker, "A Jew with two sidelocks", *Zayd b. Thâbit*, s. 259- 260.

¹¹² Abbott, *Studies in Arabic Literary Papyri Historical Texts, Quranic Commentary and Tradition*, I-II, Chicago-London 1967, II, 8.

¹¹³ Lecker, Zayd b. Thâbit, "A Jew with two sidelocks" s. 259- 273.

¹¹⁴ Buharî, *Ahkâm*, 37.

¹¹⁵ Mübarekfürî, *Tuhfetü'l-Ahvezî*, II, 69.

¹¹⁶ Ali el-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâtih*, (I- XI, thk. Cemâl 'Îtânî) *Dârü kütübi'l-'ilmiyye*, 1422/2001, VIII, 478.

dillerin farklı farklı olmasının Kendi âyetlerinden olduğunu vurgulamıştır.¹¹⁷ Bu sebeple Tıbbî haklı olarak “Aksine yabancı dil öğrenmek mübahlar cümlesindedir, hatta hadisten de anlaşıldığı gibi müstehaptır” görüşünü savunmuştur.¹¹⁸

Keşmihinî de âlimlerin hâkimin hüküm vermesinde tek mütercimim yeterli olup olmayacağını tartıştıklarını haber vermiş ve bu konudaki ihtilaflara işaret etmiştir. Tek bir mütercimle yetinilmesi Hanefilerin benimsediği görüştür. Ahmed b. Hanbel’in de bu görüşte olduğuna dair bir rivâyet vardır. Nitekim Buhârî, İbn Münzir ve bir grup âlim bu kanaattedir. Şâfiî’nin haber verdiği üzere, Hanbelîler, hâkimin hasmın dilini bilmediğinde, ancak iki âdil tercümanın verdiği haberin kabul edileceği görüşünü tercih etmişlerdir. Çünkü mütercim, hâkim’e kapalı olan ve hâkimin kendi diline tercüme edilmeden anlayamadığı bir şeyi haber vermektedir.¹¹⁹

Sonuç

Resûl-i Ekrem’in Zeyd b. Sâbit’e yahudi yazısını ve/ya dilini öğrenmesi talimatı verdiğiğine temas eden rivâyetleri ele aldığımız bu makaleden ortaya çıkan sonuçları şu şekilde özetlemek mümkündür:

Günümüzde olduğu gibi Hz. Peygamber döneminde de bir problem olarak kendisini gösteren yabancı dil ve diplomatik yazı meselesi, daha çok, bilhassa bir devlet başkanı olarak Resûlullah’ın siyasi münasebetler içinde bulunduğu Medine çevresinde ve Arap Yarımadasında yaşayan kabilelerin liderlerine ve komşu devlet başkanlarına mektuplar göndermesi ve onlardan mektuplar alması ve gelen elçilerle diplomatik ve dinî münasebetler kurması esnasında gündeme gelmiştir. Hz. Peygamber, mektuplarının mahiyetinin bunu aleyhte kullanabilecek hasımları tarafından öğrenilmemesi, bilhassa onlara ekleme ve çıkarma yapılmaması gibi “diplomatik gerekçelerle” bu mektupları ancak ashabından birilerinin yazıp okumasını istemiştir. Bunun için Zeyd’den önce yahudi yazısını (alfabe) (ve buna bağlı olarak muhtemelen bilahare o dönemde ihtiyaç duyulan diğer dilleri) öğrenmesini istemiştir. Bu konudaki hadisleri tespit edebildiğimiz kadarıyla İbn Sa’d, İbn Ebî Şeybe, Abd b. Humeyd, Ahmed b. Hanbel, Buhârî (*Sahih*’inde *muallak* olarak, *Târihu’l-Kebîr*’inde ise mevsûl bir rivâyet şeklinde) Ebû Dâvûd, Tirmizî, İbn Hibban, Taberânî, Hâkim en-Nisâburî, Beyhakî ve diğerleri tahrir etmişlerdir.

Her şeyden evvel isnad ve metin tenkidi kriterleri çerçevesinde ciddi bir problem ihtiva etmeyen bu kadar rivâyetin varlığı, bu konunun sübûtu konusunda şüpheye pek mahal bırakmamaktadır. Bu konudaki rivâyetler Zeyd b.

¹¹⁷ er-Rûm, 30/22.

¹¹⁸ Mübarekfûrî, *Tuhfetü’l-ahvezi*, VII, 417; ayrıca bk. Ali el-Kârî, *Mirkâtü’l-mefâtiḥ*, VIII, 478.

¹¹⁹ İbn Hacer, *Feth*, XIII, 186.

Sâbit'ten oğlu Hârice b. Zeyd, Zeyd b. Sâbit'in mevlâsı Sâbit b. Ubeyd ve Adiy b. Sâbit kanalıyla gelmektedir. Ayrıca on bir rivâyette A'meş "müşterek râvi" konumundadır. Tirmizî, kaydettiği hadisin "hasen-sahih" olduğu hükmünü vermiş; ayrıca ilgili rivâyetleri değerlendiren şârihler olumsuz bir değerlendirmede bulunmamışlardır. İkinci olarak bu konudaki rivâyetler, yahudi yazısı ve Süryânîce şeklinde ikiye ayrılmaktadır. İsnad ve muhtevalarına yer verdiğimiz aynı musannifin farklı isnatları da dâhil edildiğinde toplam on beş rivâyet içinde, on tanesinde Zeyd b. Sâbit'e "yahudi yazısını/kitâbe yehud" öğrenmesinin emredildiği, geri kalan beş rivâyette ise ona Süryânîce öğrenmesi talimatı verildiği ifade edilmektedir. Kaydettiğimiz bilgiler ve gerekçeler çerçevesinde biz ilk grupta yer alan rivâyetleri tercih etmekte ve onların esas alınması gerektiği neticesine varmış bulunmaktayız.

Kur'an ve ferâiz konusunda ashâbın en ilerilerinden olan ve vahiy kâtibi olarak da görev yapmış bulunan Zeyd b. Sâbit, dile olan istidadı ve gayreti sayesinde, Resûlullah'ın da talimatı sonucu, alt yapısı ve içinde bulunduğu muhit müsait olduğu, daha önce yahudi dili Süryânîce'yi az da olsa bildiği için, "yahudi yazısını/alfabe" on yedi gün kadar kısa bir sürede (bazı rivâyetlerde on beş gün diye geçmektedir) diplomatik mektupları okuyabilecek ve onları kaleme alabilecek derecede öğrenmiştir. Yahudi yazısı yerine Süryânîce öğrenmesine yer veren rivâyetlerdeki Süryânîce ifadesinin daha sonra Zeyd'e verilen ayrı bir talimata taaaluk ettiği veya râvi tasarrufları olduğu söylenebilir. Ancak Zeyd'in "on beş veya on yedi gün içinde öğrendim" dediği esas alınacak olursa bu rivâyetlerde kastedilen "yahudi yazısı" olmalıdır. Zeyd'in tercüman olarak da görev yaptığı göz önüne alındığında, o, yahudi dili Süryânîce ve İbrânîce'yi öğrenmiş olmalıdır, ancak bu kanaatimizce tahlil ettiğimiz rivâyetlerde geçtiği şekilde on yedi günde olmamıştır. Dikkat çekici olan bir husus, İbn Hacer'in rivâyetler arasındaki ihtilafı giderici kısa bir açıklaması hariç tutulacak olursa, tespit edebildiğimiz kadarıyla şârihler, yahudi yazısı ve Süryânîce şeklinde farklı ifadeler ihtiva eden rivâyetlerdeki bu problem üzerinde meseleyi tam olarak aydınlatacak şekilde durmamışlar, daha önemlisi hiçbiri Zeyd'in bu kadar kısa sürede öğrendiği şeyin ancak yahudi alfabesi olabileceğine sarîh bir şekilde değinmemiştir. Onlar, daha çok yahudilerin dili İbrânîce olduğu hâlde rivâyetlerde Süryânîce kelimesinin geçmesi üzerinde durmuşlar ve bu problemi, "Zeyd Süryânîce'den başka İbrânîce'yi de öğrenmiş olmalıdır veya yahudilerin ibadet dilleri İbrânîce olsa da konuşma dilleri Süryânîce idi" şeklinde bir yorumla çözmeye çalışmışlardır. Bu noktada bize göre bu ikinci görüş daha doğru gözükmektedir. Nitekim bazı şârihler yahudilerin İbrânîce'den sonra belli bir dönem Süryânîce'yi konuştuklarını, bu sebeple hadiste Süryânîce'nin söz konusu edildiğini belirtmişlerdir. Yahudilerin klasik tarzda İbrânîce yerine Süryânîce'ye benzeyen özel bir lehçeyi konuştukları, dolayısıyla Hz. Peygamber'in Zeyd'e Süryânîce'yi öğrenmesi talimatını

vermiş olabileceğini dile getiren görüşler de mevcuttur. Zeyd b. Sâbit'in on yedi gün kadar kısa bir sürede sözü edilen dili öğrenebilmesini, Semitik/Sâmî diller grubunda yer alan Arapça, İbrânîce, Ârâmîce vb. dillerinin birbirine gramer, sesli-sessiz uyumu ve çok sayıda kelime kökü bakımından benzemesine ve Zeyd'in Hz. Peygamber'den dil öğrenme talimatı almasından önce bu dili, yeterli seviyede olmasa da, içlerinde çocukluğunun geçtiği Medine yahudilerinden öğrenmiş olabileceğine bağlayanlar şârihler de vardır.

Ancak Medine'de yaşayan bazı yahudiler kendi dillerinin yanında Arapça da konuşuyorlar ve dahası Arapça'yı Süryânî alfabesiyle yazıyorlardı. Bu durum dikkate alındığında aslında Zeyd'in on yedi gün gibi kısa sürede öğrendiği şeyin müstakil bir dil değil yahudi yazısı yani Süryânî alfabesi olduğunu söylemek daha makul gözükmektedir. Bununla beraber bilhassa Medine'de yaşayan yahudiler, onların tamamı olmasa da, Arapça'nın dışında Süryânîce (Doğu Arâmîcesi) ve ibadet dili olarak kullanılan İbrânîce'yi biliyorlardı. Rivâyetlerde Resûl-i Ekrem'in Zeyd'e hitaben "Süryânîce'yi iyi biliyor musun?" şeklindeki sorusundan ve buna verilen cevaptan anlaşıldığına göre Resûlullah'ın talimatından evvel Zeyd, Arapça'yı Süryânî alfabesiyle yazan "yahudilerin alfabesini" yeterince bilmiyordu. Diğer yandan Zeyd'in biyografisine yer veren kaynaklarda, "Zeyd'in İslâmiyet'i kabulden önce yahudi olabileceği, yahudi kültürünün Zeyd'in müslüman olduktan sonraki hayatına derin tesirleri olduğu" yönündeki Lecker gibi bazı müsteşriklerin iddialarını destekleyecek sarih bir delil bulunmamaktadır.

Öte yandan Hz. Peygamber, Zeyd b. Sâbit'in yanı sıra ashâbından bazılarını tercüman ve vahiy kâtibi olarak görevlendirmiştir. Zeyd'in dışında Arapça'ya tercüme edilmiş bazı kısımlarından başka Tevrat'ı ve İncil'i kendi orijinal dillerinde okuyabilecek derecede ehl-i kitabın ve mukaddes kitapların dillerini bilen, ayrıca bazı komşu milletlerin dillerine vâkıf sahâbîler bulunmaktaydı. Bazı sahâbîlerin bildikleri bu diller, onların ya ihtida etmeden önceki dinlerine ait kitapların dili, ya da başka kavimlerden oldukları hâlde içinde yaşadığı toplumun dili yahut da köle olarak satıldıkları efendilerinin diliydi. Bir kısmı da bunu ihtiyaç saikiyle sonradan öğrenmiştir. Çünkü bölgede hâkim dil Arapça olsa da başka diller de kullanılıyordu. Ticarî, siyasî ve kültürel münasebetler, komşu ülkelere seyahat, komşu kavimlerin dil ve kültürlerini öğrenmeyi beraberinde getirmiştir. Bu konudaki rivâyetleri yorumlayan şârihler devlet başkanının, hâkim vb. karar merciinde olan kimselerin kâfi miktarda tercüman bulduurmalarının lüzumuna hükmetmişlerdir.

Bu konudaki rivâyetlerin bütününden, müslümanların kültürel yönden bağımsızlık içinde yaşamaları, gayr-ı müslimlere muhtaç olmamaları, onların muhtemel zararlarından korunmak için gerekli tedbirleri almalarının zaruri olduğu sonucunu çıkarmak mümkündür. Bütün bunlardan hareketle, dünyanın ister istemez tek kültürlü ve dilli olmaya doğru gittiği ve teknolojik imkân-

lar sayesinde giderek küçüldüğü çağımızda -milli kültürümüzü ve dilimizi ihmal etmeden ve yabancı kültürlerin etkisi altına girmeden- ihtiyaç duyulan yabancı dilleri, hâkim güçlerin siyasî, ilmî ve kültürel çalışmalarını yakından takip edebilmek, İslâm'ın aleyhine olabilecek çalışmalarından haberdar olup onlara karşı müessir tedbirler alabilmek, dinimizi ve değerlerimizi evrensel mânada tebliğ edebilmek için bilhassa yaygın olarak kullanılan yabancı dilleri öğrenmenin sünnet olduğu sonucunu çıkarabiliriz.

“Hz. Peygamber'in Zeyd b. Sâbit'e Yahudi Yazısını/Dilini Öğrenme Talimatı Vermesi İle İlgili Rivâyetlerin Değerlendirilmesi”

Özet: Bir devlet başkanı olarak Hz. Peygamber, Arab Yarımadasında yer alan kabilelerin reislerine ve yarımada dışında yer alan yakın ve uzak komşu devletlerin krallarına çeşitli amaçlarla resmi mektuplar gönderiyor ve onlardan mektuplar alıyordu. Söz konusu mektuplar tabiatıyla bazen Arapça dışındaki dillerde de olabiliyordu. Hadis ve İslâm tarihi kaynaklarında, Hz. Peygamber'in diplomatik gerekçelerle söz konusu mektupları ashabının dışındaki kimselere yazdırıp okutmaktan endişe ettiğine, bu sebeple dile kabiliyetli ve zeki bir genç olduğunu bildiği Zeyd b. Sâbit'ten yahudi yazısını ve dilini öğrenmesini istediğine dair farklı rivâyetler yer almaktadır. Ancak bu konudaki rivâyetler, öğrenilmesi istenilenin yahudi yazısı veya yahudi dili mi olduğu, Zeyd'in bu yazıyı ve/ya dili ne zaman, nerede, kimlerden ve ne kadar sürede öğrendiği vb. hususlarda, şârihleri değişik yorumlara sevk eden farklı ifadeler ve kapalılıklar ihtiva etmektedir. Bu makalenin amacı, öncelikle bahsi edilen rivâyetleri tahlil ederek bunlardaki kapalı noktaları aydınlatmak, ayrıca bilhassa devletlerarası ilişkilerde, eğitimde ve bilimde önemi inkâr edilemeyecek olan yabancı dile, asr-ı saadette nasıl bir ihtiyaç duyulduğunu, Hicaz Bölgesinde o dönemde hangi yabancı dillerin kullanıldığını, Resûl-i Ekrem'in bu probleme ne gibi çözümler getirdiğini tespit etmeye çalışmaktır.

Atıf: İbrahim KUTLUAY, “Zeyd b. Sâbit'e Yahudi Yazısını/Dilini Öğretme Talimatı Verilmesi ile İlgili Rivâyetler Üzerine”, *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*, VII/2, 2009, ss. 129-157.

Anahtar Kelimeler: Yabancı Dil, Zeyd b. Sâbit, Süryânice, İbrânice, Yahudi yazısı.